

Міністерство освіти і науки України
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
Факультет менеджменту і маркетингу
Кафедра менеджменту, публічного управління та адміністрування

**ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
В ЕКЗАМЕНАЦІЙНІЙ КОМІСІЇ:**

**Завідувачка кафедри,
д.держ.упр., проф.**
_____ **Наталія Бондарчук**
« _____ » _____ **2024 р.**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на тему: УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО
ВІДНОВЛЕННЯ

Освітньо-професійною програма «Публічне управління та адміністрування»
Спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування»
Ступінь вищої освіти: «Магістр»

Здобувач

Владислав ГОВОРУХА

**Науковий керівник,
д.держ.упр., професор**

Таїсія КРУШЕЛЬНИЦЬКА

Дніпро – 2024

ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**Факультет** менеджменту і маркетингу**Кафедра** менеджменту та публічного управління**Спеціальність** 281 «Публічне управління та адміністрування»**Освітня-професійна програма:** «Публічне управління та адміністрування»**Освітній ступінь:** «Магістр»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Зав. кафедри _____

« _____ » _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ

на дипломну роботу студенту

ГОВОРУСІ ВЛАДИСЛАВУ АНАТОЛІЙОВИЧУ

1. Тема роботи «Удосконалення системи місцевого самоврядування в Україні в умовах повоєнного відновлення»

керівник роботи Крушельницька Таїсія Анатоліївна, д. держ. упр., професорка, затвержені наказом ректора ДДАЕУ від « _____ » _____ 20__ р. № _____.

2. Строк подання студентом роботи – _____

3. Вихідні дані до роботи: Конституція України; закони України «Про місцеве самоврядування в Україні»; «Про добровільне об'єднання територіальних громад»; «Про правовий режим воєнного стану»; «Про засади державної регіональної політики»; «Про співробітництво територіальних громад»; План Відновлення України, офіційний сайт Верховної Ради України, нормативні документи органів місцевого самоврядування, наукові публікації українських і зарубіжних вчених, статистична інформація, авторські розробки тощо.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ; РОЗДІЛ 2. СТАНОВИЩЕ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ; РОЗДІЛ 3. СИСТЕМА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

Нова система адміністративно-територіального устрою, Результати опитування «Чи відчули Ви якісь результати використання цих коштів (покращення якості послуг, благоустрою, соціальної допомоги) за цей час? Фасилітаційна зустріч у м. Дніпро, 21 листопада 2023 р., Узагальнення викликів та проблем для системи органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, Потреби громад Дніпропетровської області, Чи потрібно продовжити реформу місцевого самоврядування та децентралізації влади, Основні складові системи місцевого самоврядування і їх функції в умовах повоєнного відновлення, Порівняльний аналіз першочергових пріоритетів системи місцевого самоврядування в умовах воєнного стану й у повоєнний період.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір теми і об'єкта дослідження, розробка завдання і графіка робіт	Жовтень 2022	Виконано
2	Вибір і опрацювання літературних джерел. Теоретичний розділ роботи «Теоретико-історичні аспекти повоєнного відновлення системи місцевого самоврядування в Україні»	Листопад 2022 – Квітень 2023	Виконано
3	Аналіз діяльності публічних установ і організацій та написання аналітичного розділу роботи «Становище органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану»	Травень –Серпень 2023	Виконано
4	Розрахунок та написання проектного розділу «Система місцевого самоврядування в умовах повоєнного відновлення»	Вересень –Жовтень 2023	Виконано
5	Написання висновків та пропозицій	Листопад 2023	Виконано
6	Підготовка доповіді та ілюстративного матеріалу до захисту роботи	Грудень 2023	Виконано

Студент _____
(підпис)

Владислав ГОВОРУХА
(прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____
(підпис)

Таїсія КРУШЕЛЬНИЦЬКА
(прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Тема: «Удосконалення системи місцевого самоврядування в Україні в умовах повоєнного відновлення»

Дипломна робота: 99 с., 2 рис., 4 табл., 2 додатки, 130 джерел.

Об'єкт дослідження: суспільні відносини щодо місцевого самоврядування.

Предметом дослідження: удосконалення системи місцевого самоврядування в Україні в умовах повоєнного відновлення.

Мета дослідження полягає у визначенні шляхів удосконалення системи місцевого самоврядування в умовах повоєнного відновлення.

Методи дослідження: аналізу, синтезу, типології та класифікації, логічний, історичний.

Короткий аналіз досліджень, які проводились в роботі

Визначено поняття та основні концепції місцевого самоврядування. Розглянуто історію становлення місцевого самоврядування в Україні. Проаналізовано основні досягнення реформи децентралізації в Україні з моменту старту та до початку повномасштабної війни. З'ясовано виклики та проблеми у функціонуванні системи місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану. Досліджено зарубіжний досвід повоєнного відновлення країн на прикладах Німеччини, Японії, Південної Кореї, Ізраїлю, Боснії і Герцеговини. Проаналізовано План Відновлення України, як базовий документ, який визначає пріоритетні напрями майбутньої відбудови та розглянуто Дорожню карту реалізації реформи місцевого самоврядування та оновлену Державну стратегію регіонального розвитку на 2021-2027 рр. Розроблено рекомендації щодо удосконалення системи місцевого самоврядування в умовах повоєнного відновлення.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що її матеріали можуть бути використані при підготовці узагальнюючих наукових праць, враховані при створенні відновлювальних програм та долучені до уже існуючих стратегій.

КЛЮЧОВІ СЛОВА

Публічне управління та адміністрування, Місцеве самоврядування, повоєнне відновлення, Україна, територіальна громада, децентралізація,

KEYWORDS

public management and administration, local self-government, post-war renovation, Ukraine, territorial community, decentralization

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВПО – внутрішньо-переміщені особи

ВРУ – Верховна Рада України

ЄС – Європейський Союз

ЗСУ – Збройні Сили України

ЗУ – Закон України

КМУ – Кабінет Міністрів України

ОМС – органи місцевого самоврядування

ОТГ – об'єднана територіальна громада

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ	10
1.1. Поняття та основні концепції системи місцевого самоврядування	10
1.2. Історія становлення місцевого самоврядування в Україні	16
1.3. Стан системи місцевого самоврядування в умовах реалізації реформи децентралізації в Україні	24
Висновки до розділу 1	29
РОЗДІЛ 2	
СТАНОВИЩЕ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	32
2.1. Особливості функціонування системи місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану	32
2.2. Проблеми і потреби територіальних громад і системи органів місцевого самоврядування в умовах війни	37
2.3. Зарубіжний досвід повоєнного відновлення країн	42
Висновки до розділу 2	50
РОЗДІЛ 3	
СИСТЕМА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ	52
3.1. План Відновлення України та стратегія реформування місцевого самоврядування	52
3.2. Рекомендації щодо удосконалення системи місцевого самоврядування в умовах повоєнного відновлення	60
3.3. Виокремлення першочергових пріоритетів системи місцевого самоврядування у повоєнний період	68

	6
Висновки до розділу 3	73
ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	82
ДОДАТКИ	99

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасна Україна переживає зараз дуже складний період, без перебільшення, відстоюючи законне право на існування. Власне, ми є свідками переродження нашої країни. Здається, що варто тільки дочекатися перемоги і далі життя налагодиться. Насправді ж, кінець війни стане початком великого шляху повоєнного відновлення, наповненого різноманітними труднощами та викликами. В умовах післявоєнного відновлення система місцевого самоврядування стане важливим фактором у забезпеченні стабільності та сталого розвитку країни. Будуючи сильну європейську країну, ми опиняємося перед необхідністю реформування та удосконалення механізмів місцевого самоврядування, забезпечення ефективності, прозорості та глибокої взаємодії між владою та громадою.

Система місцевого самоврядування в умовах повоєнного відновлення виступає не лише інструментом організації територіальної громади, але й ключовим чинником у впровадженні соціальних, економічних та інфраструктурних змін. Значний пласт завдань, потребує активної участі місцевого управління, вчасно реагуючи на потреби громади та корелюючи процес відновлення.

Дослідженням системи місцевого самоврядування в Україні займалися такі вчені як Н. Бондарчук, А. Мунько, В. Січенко, Н. Шпортюк та ін. Останні дослідження у сфері місцевого самоврядування в Україні виявили численні проблеми та невирішені аспекти, які стосуються ефективності та прозорості даної системи в умовах воєнного стану. Проблема повоєнного відновлення піднімається в роботах А. Лелеченко, Т. Карабін, Т. Крушельницька, В. Пленцак, О. Биков, В. Самань, А. Француз, С. Гуца та ін. Проте питання формування міцної та ефективної системи місцевого самоврядування в умовах війни та повоєнного відновлення потребує подальшого дослідження, у тому числі системного аналізу та комплексного підходу щодо розвитку місцевого самоврядування в Україні в умовах повоєнного відновлення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини щодо місцевого самоврядування.

Предметом дослідження є удосконалення системи місцевого самоврядування в Україні в умовах повоєнного відновлення.

Мета дослідження полягає у визначенні шляхів удосконалення системи місцевого самоврядування в умовах повоєнного відновлення.

Досягнення мети передбачає вирішення наступних дослідницьких завдань:

- визначити поняття та основні концепції системи місцевого самоврядування;
- розглянути історію становлення місцевого самоврядування в Україні;
- проаналізувати основні досягнення реформи децентралізації в Україні з моменту старту та до початку повномасштабної війни;
- з'ясувати виклики та проблеми у функціонуванні системи місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану;
- узагальнити зарубіжний досвід повоєнного відновлення країн;
- проаналізувати План Відновлення України та стратегію реформування місцевого самоврядування;
- розробити рекомендації щодо удосконалення системи місцевого самоврядування в умовах повоєнного відновлення.

Методологічна основа дослідження базується на загальнонаукових методах аналізу, синтезу, типології та класифікації, логічному, історичному, органічне поєднання яких послугувало надійним теоретико-методологічним підґрунтям для системного вирішення поставлених завдань. Зокрема, методи узагальнення, історичний, аналізу нормативно-правових актів використано при визначенні теоретико-історичних аспектів повоєнного відновлення системи місцевого самоврядування в Україні. Методи аналізу, опитування, графічний тощо застосовані при характеристиці становища органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. Методи порівняльного аналізу, планування, узагальнення, виокремлення статистичний, графічний використані

при формулюванні пропозицій щодо удосконалення системи місцевого самоврядування в умовах повоєнного відновлення.

Результати дослідження та їх новизна полягає в такому:

удосконалено:

– узагальнення першочергових пріоритетів діяльності системи місцевого самоврядування в умовах воєнного стану й в повоєнний період, які враховують специфіку післявоєнного періоду та сприяють відновленню і розвитку громад після війни. Зокрема виокремлено такі пріоритети: координація зусиль з відновлення та реконструкції пошкоджених інфраструктурних об'єктів, житлового фонду, соціальних та економічних систем; розробка та впровадження стратегій розвитку місцевих громад; планування і здійснення заходів для стимулювання економічного зростання, створення нових робочих місць та підтримки підприємницької діяльності; усунення проблем у міжетнічних та соціокультурних відносинах, сприяння побудові мирних відносин та співіснуванню різних груп населення; активізація участі громади у процесі відновлення та розвитку, стимулювання участі громадян у прийнятті рішень; співпраця з міжнародними організаціями та донорами для забезпечення фінансування та технічної підтримки проектів з відновлення тощо.

Апробація. результатів дослідження викладена у двох публікаціях: на міжнародній науково-практичній конференції «Економіка, облік, фінанси та право: сучасні тенденції та перспективи розвитку в Україні та світі» (12 січня 2024 р., Біла Церква.); і на 13-й міжнародній науково-практичній конференції «Development trends and improvement of old methods» (12 – 15 грудня, 2023 р., Варшава, Польща).

Структура дослідження зумовлена метою і завданнями дослідження. Робота містить 99 сторінки і складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (130 позицій) і додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

1.1. **Поняття та основні концепції системи місцевого самоврядування**

Місцеве самоврядування – це принцип організації та управління, який передбачає делегування влади та повноважень на рівні конкретних територій та дозволяє мешканцям певного регіону самостійно вирішувати питання, які стосуються їхнього повсякденного життя, інфраструктури, охорони здоров'я, культури та ін.

Термін «самоврядування» походить від англійського «self-government» та використовується для «визначення організації суспільства, коли народ здійснює управління територією через парламент або місцеві представницькі органи, діяльність яких позбавлена зовнішньої регуляції» [1, с.8].

Європейська Хартія місцевого самоврядування, прийнята у 1985 р. Конгресом місцевих і регіональних влад Європи, визначає місцеве самоврядування як «право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ, під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення. Це право здійснюється радами або зборами, члени яких вільно обираються таємним голосуванням на основі прямого, рівного, загального виборчого права і які можуть мати підзвітні їм виконавчі органи. Це положення жодним чином не заважає використанню зборів громадян, референдумів чи будь-якої іншої форми прямої участі громадян, якщо це дозволяється законом» [2].

Схоже визначення місцевого самоврядування бачимо і в статті 2 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», де місцеве самоврядування характеризується, як «гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську

громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст» [3].

У Конституції, місцеве самоврядування закріплене у статті 5, в якості форми народовладдя, за якою – єдиним джерелом влади України є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. В Основному Законі України, ОМС відокремлюються від системи державної влади. У статті 7 Конституції України визначається та гарантується місцеве самоврядування в Україні. Також, розділ XI під назвою – «Місцеве самоврядування» описує повноваження, фінансову та матеріальну основу місцевого самоврядування, дає право самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України [4].

Історія вивчення інституту місцевого самоврядування розпочалася з кінця XVIII ст. Проте ствердної відповіді на феномен місцевого самоврядування, як інституту громадянського суспільства, до цього часу так і не знайшлося. Паралельно продовжують існувати різноманітні теоретичні концепції місцевого самоврядування.

Однією з перших з'явилася теорія вільної громади, яка визначає природне право спільноти на самостійне вирішення місцевих питань. Вона стала реакцією на надмірне втручання держави у місцеве життя. Туре, ідеолог цієї теорії, активно пропагував її в роки Великої французької революції наприкінці XVIII ст.

Представники концепції вільної громади, такі як Туре, Аренс та Гербер вважали, що права територіальної громади у вирішенні своїх місцевих питань мають такий самий природний і невідчужуваний характер, що й права людини.

Це випливає з ідеї, що територіальна громада історично є попередником держави, яка утворилася внаслідок об'єднання територіальних громад з економічних або політичних міркувань. З цього погляду, держава повинна поважати права та свободи місцевого самоврядування. У додержавний період громада була незалежною та самостійною одиницею у вирішенні всіх завдань. Вона була вільна від зовнішнього впливу. Отже, головною метою цієї теорії є обмеження втручання держави у справи органів місцевого самоврядування [5, с.114-115].

Іншою теоретичною концепцією місцевого самоврядування є господарська. Вона виникла у процесі розвитку теорії вільних громад та її адаптації до умов реального життя. Прихильники цієї концепції також розглядають місцеве самоврядування як недержавне утворення, але зосереджують свою увагу на сфері діяльності. Так, місцеве самоврядування вважається недержавним явищем, що має власну компетенцію у сфері неполітичних відносин, на які держава не звертає уваги, а саме: громадські та господарські питання на місцевому рівні. Держава не повинна втручатися у ці справи, оскільки вони вирішуються територіальними громадами самостійно. Натомість питання політичного характеру відносяться до сфери компетенції державної влади [6].

Різновидом концепції, яка поєднала теорію вільної громади та господарську теорію стала громадівська теорія місцевого самоврядування. Її підтримували М. Коркунов та М. Драгоманов. Зокрема, М. Коркунов наголошував, що суть громадівської теорії полягає в наданні громадам можливості самим визначати свої громадські інтереси, а урядовим органам відводиться лише роль управління справами, що стосуються виключно держави – політичними інтересами. Тобто, держава відповідає за політичні інтереси, а громада – за соціально-економічні та культурні. Діяч українського громадівського руху другої пол. XIX ст., М. Драгоманов, у своїй теорії громадівського соціалізму, в основу політичного устрою ставив індивіда і громаду, називаючи державу штучним утворенням [7, с. 100–101]. Серед

переваг громадівської теорії відзначимо те, що вона передбачає широкий спектр прав та самостійності в управлінні територіальною громадою, незалежність посадових осіб органів місцевого самоврядування від вказівок представників державної влади. Це сприяє більшій участі та врахуванню думки членів громади, а також підвищенню рівня довіри до органів і посадових осіб місцевого самоврядування [8,с.165].

На основі критики громадівської теорії, впродовж другої пол. XIX ст. сформулювалася державницька концепція місцевого самоврядування. В основі цієї теорії лежить ідея децентралізації державної влади та залучення територіальної громади та її органів до виконання певних функцій і повноважень державної влади. Відповідно до цього підходу, місцеве самоврядування органічно вписується у механізм народовладдя, оскільки його коріння у тій владі, джерелом якої є весь народ, а не певна його частина (громада). Обсяг же повноважень місцевого самоврядування визначається законом, в якому відображається воля всього народу. Самоврядування розглядається як інструмент виконання державних функцій за допомогою недержавних, за своєю суттю, суб'єктів – місцевого населення та його органів.

Державницька теорія здобула широкого поширення в Європі і її початок був закладений в магдебурзькому праві. Магдебурзька грамота надавалась королем певному місту, що було типовим прикладом децентралізації суверенної влади середньовічної держави на рівень цього міста та його територіальної громади [9; с.56].

Концепція муніципального дуалізму, яка виникла у XX ст., представляє собою своєрідне поєднання ідей державницької та громадівської теорії. За цією концепцією, ОМС при виконанні делегованих державою функцій виходять за межі місцевих інтересів та діють в якості інструменту державної адміністрації. Таким чином, місцеве самоврядування поєднує в собі два начала: державне і громадське. Тобто концепція ґрунтується на взаємодії двох елементів: населення, яке делегує органам місцевого самоврядування виконання важливих для даної громади завдань та держави, яка доручає місцевим органам влади

розв'язання питань, що стосуються не лише конкретного муніципального колективу, але й інтересів держави в цілому. Так, держава не лише надає можливість органам місцевого самоврядування брати на себе частину громадських обов'язків, а й передбачає їх участь у виконанні ряду власних функцій, які часто пов'язані з постійними контактами з населенням [10; с.5-6].

Сьогодні, широкою популярністю користується концепція соціального обслуговування, за якою, основні завдання місцевого самоврядування зводяться до забезпечення населення соціальними послугами та організації його соціального обслуговування. Таким чином, головною метою місцевого самоврядування вважається поліпшення добробуту населення. Тож, замість того, щоб бути загальнодемократичним ідеалом, місцеве самоврядування розглядається в якості ефективного засобу вирішення місцевих проблем, реалізації інтересів територіальної громад та впровадження на місці загальнодержавного політичного курсу [11,с.32].

Сучасна українська концепція місцевого самоврядування ґрунтується в більшій мірі на громадівській теорії, але її становлення відзначалося складністю та тривалістю процесу. Цей шлях формування продовжується і на даний момент. Така ситуація виникла внаслідок різноманітних історичних змін (про це поговоримо далі) та пошуком найбільш оптимальної моделі місцевого самоврядування.

Так, О. Майданчик відмічає, що «з 1990 р. в Україні спостерігалось чергування двох найпопулярніших концепцій місцевого самоврядування: громадівської та державницької». Наприклад, у 1990 р. перевага була віддана державницькій теорії, що було закріплено в Законі Української РСР «Про місцеві ради народних депутатів та місцеве самоврядування». У 1992 р. суспільство схилилося в бік громадівської теорії відповідно до ЗУ «Про місцеві ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування». У 1994 р. Україна знову повернулася до державницької теорії місцевого самоврядування (ЗУ «Про формування місцевих органів влади і самоврядування»). У 1995 р., внаслідок підписання конституційного Договору, перевагу було віддано

громадівській теорії. І зрештою, офіційне закріплення вектору розвитку українського місцевого самоврядування закріплено у Конституції України від 28 червня 1996 р. У ній ми бачимо переважання громадянської теорії. Ця позиція є зрозумілою та прийнятною, оскільки громадяни найчастіше сприймають публічну владу через громади, які повинні мати можливість діяти максимально ефективно. Хоча, попри все, характерним для нашої моделі залишається поєднання громадівської теорії місцевого самоврядування із елементами державницької теорії. Прикладами останньої служать збереження інституту обласних та районних рад, значна кількість делегованих повноважень місцевому самоврядуванню та ін. [12, с. 56].

Отже система місцевого самоврядування ґрунтується на декількох основних концепціях, які визначають її сутність та функціонування. Перш за все, це принцип територіальної самостійності, що передбачає, що місцеві органи мають право самостійно вирішувати питання, що стосуються їхньої території та мешканців. Крім того, важливим є принцип демократичності, що передбачає залучення громади до прийняття рішень та контроль за діяльністю місцевих органів. Також важливою концепцією є принцип децентралізації, що відображає ідею передачі влади та повноважень з центрального рівня до місцевих органів.

Розглядаючи основні концепції системи місцевого самоврядування, можна зробити висновок, що вона сприяє розвитку демократії та громадянського суспільства, стимулює активну участь громади в прийнятті рішень та забезпечує врахування місцевих особливостей та потреб у процесі управління. Правильне впровадження цих концепцій допомагає підвищувати якість життя мешканців, забезпечуючи їм доступ до якісних та ефективних соціальних, економічних та інфраструктурних послуг на рівні місця проживання.

1.2. Історія становлення місцевого самоврядування в Україні

Становлення місцевого самоврядування в Україні представляє з себе складний та заплутаний процес, на який впливали культурні, політичні та соціально-економічні особливості різних епох. Впродовж століть, система місцевого управління, зазнавала трансформацій та кардинальних змін, починаючи від князівської доби до сьогодення. Сприймаючи минуле, як ключ до розуміння сучасних трансформацій та майбутніх можливостей, спробуємо розглянути еволюцію самоврядування – від перших організованих громадських утворень до сучасних об'єднаних територіальних громад.

Становлення державної влади та місцевого самоврядування в Україні представляє собою неперервний процес, а отже, їх історію слід аналізувати, враховуючи складні політичні умови, через які вони пройшли. Якщо заглибитись в минуле, то інститут місцевого самоврядування на території України сягає ще традицій демократії античного світу. Давньогрецькі поліси (міста-держави) з'явилися на узбережжі Чорного моря та Криму в VII-V ст. до н.е., принісши сюди елементи цивілізації, прогресивні технології та демократичний полісний устрій [13].

Перший етап, коли відбувалося зародження місцевого самоврядування, розпочався ще в часи України – Русі. Впродовж багатьох століть на українське місцеве самоврядування постійно впливало різноманіття політичних культур сусідніх країн, що обумовлено особливостями геополітичного розташування нашої держави. Якщо стосовно першого етапу зародження місцевого самоврядування у дослідників немає питань, то стосовно подальших періодів еволюції ОМС існують певні розбіжності.

Так, Сергій Болдирев виділяє сім етапів становлення місцевого самоврядування:

- 1) «період України – Русі (IX – XI ст.);
- 2) часи феодальної роздробленості (XI – XIII ст.);
- 3) польсько-литовська доба (XIV – XVI ст.);

- 4) козацький період – часи Запорізької Січі (XVI – XVII ст.);
- 5) період перебування України у складі Російської імперії та Австро-Угорщини (кін. XVII – поч. XX ст.);
- 6) 1917 – 1920 рр. в Україні й на західноукраїнських землях у 1920 – 1930 рр.;
- 7) сучасний етап (від 1990 рр.)» [14, с. 6].

В той же час, більшість дослідників схиляється до моделі періодизації Ігоря Грицяка, в якій він виокремлює чотири основні історичні періоди становлення національного місцевого самоврядування.

Перший період – «зародження, становлення й розвиток вітчизняних форм місцевого самоврядування, в основі яких були рід та суверенна громада. Хронологічні рамки періоду: від зародження держав східнослов'янських племен на українських землях до середини XIV ст.

Другий період – європеїзація. Характеризується поєднанням місцевих форм самоврядування з елементами західноєвропейської організації самоврядування (зокрема, німецького міста Магдебург). Тривав з сер. XIV ст. до першої пол. XIX ст.

Третій період відзначається русифікацією вітчизняного місцевого самоврядування на території сучасної України, більша частина якої, зокрема центральні, східні, а згодом і південні регіони, входила до царської Росії. Хоча процес русифікації в місцевому самоврядуванні України почався наприкінці XVII ст., свого апогею він досяг у XIX та на початку XX ст.

Четвертий період характеризується спробами українізації місцевого самоврядування, початком якого слід вважати 20-ті рр. XX ст. та триває до наших днів» [15, с. 58].

Дослідниця Ірина Литвиненко розширює вищезгадану періодизацію, виділяючи окремо п'ятий період – сучасне реформування місцевого самоврядування, для якого характерні суперечливі процеси вибору оптимальної моделі організації місцевого самоврядування в Україні, виходячи з основних міжнародних муніципальних стандартів та самотутніх особливостей розвитку

української громади [16, с.44].

Розглянемо докладніше особливості періодів, що передували організації місцевого самоврядування в сучасній Україні.

З утворенням ранньофеодальної держави слов'ян – України–Русі, почали формуватися і розвиватися різні типи місцевого самоврядування (сільське, міське та регіональне) на основі звичаєвого права. Органом селянського самоврядування стала верв – сільська територіальна община, виконавчим органом якої були збори громади. Спільні збори здійснювали управління колективною власністю на неподільній землі, регулювали норми звичаєвого права, забезпечували захист своїх членів та майна у суперечках з сусідніми общинами, феодалами або державним апаратом.

Найважливіші питання міського життя вирішувалися на міських вічах. Вони функціонували у вигляді зборів старших громадян міста, де могли обговорюватися та прийматися рішення, які стосувались не лише політичного життя міста, а й країни загалом. За часів України – Русі влада була розподілена між князем та вічем. Виключенням хіба що можна вважати правління Володимира Великого та Ярослава Мудрого, за часів яких віче перетворилося на дорадчий орган. Класично ж, до повноважень князя відносилися суд, управління намісниками територій, законодавча політика, право накладання та збору податків. На вічах вирішувалися питання обрання нового князя, формування адміністративних та судових органів, питання війни та миру, особливості зовнішньої та внутрішньої політики. Хоча віче не мало урегульованого порядку скликання, процедури прийняття рішень та ін., воно служило трибуною для висловлювань вільних громадян, в подальшому консолідує всі пропозиції та бажання в єдині спільні процеси. Віче мало право втручатися у князівську політику. Особливої популярності це право набуло популярності в період феодальної роздробленості, коли громадяни міста могли самовільно знімати неугодного князя та обриту нового. Тому князям доводилося рахуватися з вічем, нерідко укладаючи політичні угоди з ним [17, с. 17].

«У Середні віки елементи місцевого самоврядування продовжили свій розвиток: у форматі в'їтівств у містах і містечках та верв – на селі. У XIII — XV ст. практично 80% усіх українських міст та містечок опинилися в приватній власності феодалів. Населені пункти могли продаватися, купуватися або здаватися в оренду. Право на приватне володіння містами підтверджувалося грамотою Великого князя, що свідчило про централізовану державну владу» [18, с. 81]. В цих умовах, важливу роль у розвитку місцевого самоврядування зіграло магдебурзьке право, яке стало поширюватися на українських землях з сер. XIV ст. Відповідно до магдебурзького права, окремі міста України отримували право самоврядування та можливість «судитися і радитися між собою». Воно давало можливість міській громаді впроваджувати модель міського самоврядування, за зразком управління у німецькому місті Магдебург. В деяких документах магдебурзьке право називали ще німецьким або саксонським. Вперше на українських теренах, магдебурзьке право було надано м. Сянок у 1339 р. галицьким князем Юрієм II Болеславом. Пізніше воно з'явилося ще у кількох десятків українських міст: Львів, Холм, Перемишль, Кам'янець-Подільський, Київ, Луцьк, Брацлав та ін. Поширення магдебурзького права відчутно зросло після входження українських земель до складу Великого Князівства Литовського та Королівства Польського [19, с. 13].

Разом з тим, магдебурзьке право, залишалось недостатньо ефективним та дієвим інструментом для місцевого самоврядування православних українців. Так, магістрат (орган міського самоврядування) формувався шляхом виборів, у яких брали участь лише заможні міщани (патриціат). Тому українське міщанство, яке зрідка потрапляло до даної категорії, опинялося віддаленим від можливості участі в міському управлінні та вирішенні громадських питань. Таким чином, реальна міська влада того часу перебувала у руках поляків, що в свою чергу породжувало обмеження для автохтонного українського населення у торгівлі, господарській діяльності, участі в судових питаннях та інших аспектах повсякденного життя.

Альтернативною та унікальною моделлю місцевого самоврядування, яка

сформувалася на окраїнах Речі Посполитою, став устрій Війська Запорозького Низового. Козацьке самоврядування на Січі (друга половина XVI — середина XVIII ст.) базувалося на основах адміністративно-військового ладу, який вирізнявся демократизмом та унікальним самоврядуванням. Вища законодавча, адміністративна і судова влада належала козацькій раді, в якій приймали участь всі запорожці на Січі. Вона збиралася регулярно тричі на рік по церковним святam: Різдво, Пасха, Покрова. На козацькій або, як її ще називали, військовій раді, простою більшістю обирали кошового отамана і козацьку старшину (писар, суддя, осавул, обозний та ін.) та могли з легкістю зняти когось з займаної посади. Козацьке самоврядування на Січі спільно вирішувало військові, судові та господарські питання [20, с. 45]. Недарма, Микола Костомаров описуючи запорожців, використав уже майже крилате визначення Січі – «християнська козацька республіка», відзначаючи неповторний та оригінальний устрій козацької державності [21, с. 28].

Практична реалізація моделі козацької держави відбулася внаслідок національно-визвольної війни Богдана Хмельницького. Так, в 1649 р., після битви між козаками та польським військом, було укладено Зборівський договір, який офіційно визнав та легітимізував самоврядність українського козацтва у складі Речі Посполитої. Так, територія з трьох польських воєводств отримала назву Військо Запорозьке (неофіційно Гетьманщина), столицею стало м. Чигирин. Польський уряд позбавлявся права розміщувати свої війська, а державні посади мали право обіймати лише православні. Враховуючи, що міста, які мали самоврядування на основі магдебурзького права, його зберігали, це дало поштовх до розвитку українського муніципалізму [22, с. 74].

Після підписання українсько-московського договору 1654 р. (Березневі статті), місцеве самоврядування поступово почало обмежуватися. Маркером цього ще у першому договорі стала умова, за якою у Києві розташовувався російський воєвода з кількатисячним підрозділом [23, с. 65]. Пам'ятаємо, що Київ був містом з магдебурзьким правом і подібна вимога кидала тінь на автономію місцевого самоврядування, порушуючи історично утверджені права

та принципи місцевого управління. Подальші договори, які підписували українські гетьмани з московським царем, ще більше обмежували самоврядність молодій державі та її населення. У 1722 р., після смерті гетьмана І. Скоропадського була введена Малоросійська колегія, функцією якої ставав нагляд за діяльністю гетьмана та органів місцевого самоврядування. А з приходом до влади Катерини II у 1762 р. була повністю ліквідована посада гетьмана та полково-сотенний устрій України, а разом з ним і магдебурзьке право на Лівобережній та Слобідській Україні. На Правобережжі магдебурзьке право ліквідоване дещо пізніше – в 1831 р. Подібні заходи спричинені уніфікацією адміністративно-територіального устрою та суспільного життя в Україні за російським зразком. Новими становими органами місцевого самоврядування на українських землях стали міські думи [24, с 101].

Земська реформа, проведена Олександром II у 1864 р., суттєво вплинула на суспільне життя. В європейській частині Російської імперії, зокрема Лівобережній та Слобідській Україні, були введені земства, як органи регіонального самоврядування. Згідно з «Положенням про створення земських установ», земську управу з двох членів та голови, обирало повітове земське зібрання на три роки, і вона ставала виконавчим органом земського самоврядування. Губернські земські збори обирались теж на три роки, але не виборцями, а голосними повітових земських зборів губернії з їх числа. Земські установи займалися забезпеченням життєдіяльності місцевого населення, зокрема постачанням продовольства, утриманням інфраструктури, благоустрою, лікувальних та благодійних закладів, підтримкою розвитку освіти і наданням допомоги хворим та убогим. Загалом, земські установи виконували соціально-обслуговуючі функції і позитивно впливали на рішення місцевих проблем, сприяючи підвищенню рівня життя селян. [25, с 99].

Якщо поглянути на західноукраїнські землі, то після поділу Речі Посполитої в кін. XVIII ст., вони відійшли до Австрійської імперії, де політична ситуація була порівняно кращою, ніж в підросійській Україні. Так, у 1861 р. національні провінції отримали право обирати крайові сейми

(законодавчі органи), що означало наявність автономного статусу. У зв'язку з цим утворені Галицький і Буковинський сейми, де українці теж були представлені, хоч і не мали більшості. У сер. XIX ст. в Австрії були проведені реформи адміністративно-територіальна та місцевого самоврядування. Суб'єктами місцевого управління залишалися повіти, очолювані старостами та начальниками повітів. Низовими органами місцевої влади визначалися сільські й міські гміни. Органами повітової громади ставали повітова рада (керівний орган) та повітовий комітет (виконавчий орган). Головою повітового комітету був повітовий староста, кандидатура якого затверджувалася особисто імператором. Повітові органи самоврядування повністю контролювалися органами урядової адміністрації [26, с. 45-46]

Початок XX ст. вважається одним з найскладніших періодів для місцевого самоврядування в Україні через інтенсивні зміни в системі влади, несумісних та протилежних за своєю політично-правовою природою. У цей період в розвитку українського місцевого самоврядування ключову роль відіграли УНР та ЗУНР. Центральна Рада вже в Третьому Універсалі (20 листопада 1917 р.) визначила необхідність закріплення та розширення прав місцевого самоврядування, яке мало бути органами найвищої адміністративної влади на місцях. В УНР навіть діяв закон про національно-персональну автономію, за яким громадяни з числа етнічних меншин, могли створювати в середині країни власний національний союз, куди входили поіменно люди, прізвища яких включені до «національного кадастру» [27]. Після проголошення незалежності УНР в січні 1918 р., місцеве самоврядування стало невід'ємною частиною конституційного ладу. В Конституції УНР, система місцевого самоврядування базувалася на громадах, волостях і землях, де влада належала з радам і управам. ЗУНР, яка виникла в листопаді 1918 р., теж включала місцеве самоврядування в свою конституційну структуру. Так, усі незалежні українські уряди (Генеральний Секретаріат, Гетьманат, Директорія) намагалися реалізувати модель українського місцевого самоврядування та принципу демократії, закладеному М. Грушевським, коли народ сам собою править і в

селі, і в повіті, і в губернії, і в усім краї [28, с. 84]. Однак, в силу історичних обставин, ці ідеї не були реалізовані.

У 1920-х рр. в Україні був встановлений комуністичний режим з радянською владою, яка ліквідувала попередні ОМС. На їх місці створювалися губернські, повітові, волосні ради та Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. Усі вони були частинами централізованого управління, позбавлені власної матеріально-фінансової бази, тож не могли належним чином виконувати функції місцевого самоврядування.

За Конституцією УРСР 1937 р., «Ради» визнавалися представницькими органами у системі єдиної державної централізованої влади, які діяли за принципом партійного керівництва. Місцевими органами влади в УРСР були обласні, районні, міські, районні в містах, селищні, сільські Ради депутатів трудящих. Конституція УРСР 1978 р. закріплювала і підтверджувала існуючу модель функціонування державних органів влади, декларуючи обов'язковість виконання рішень згори. Ради депутатів трудящих обирались на 5 років. Вибори проходили на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні. Формою роботи місцевих Рад були сесії, які скликалися не рідше чотирьох разів на рік. В той же час, стаття 6 Конституції УРСР 1978 р. закріплювала однопартійну системи в країні, що блокувало не лише політичну свободу в країні, а й перешкоджало розвитку місцевого самоврядування в сучасному розумінні [29, с. 71].

Відродження місцевого самоврядування в Україні розпочалося у 1990 р. з прийняттям Закону «Про місцеві Ради народних депутатів УРСР та місцеве самоврядування». Хоча тут ОМС визначалися, як частина державного управління, даний закон вперше використав термін «місцеве самоврядування» та заклав підвалини для функціонування даного інституту [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Подальші реформи пов'язані з поділом влади на законодавчу, виконавчу і судову та запровадженням інституту президентства. У 1992 р. був ухвалений ЗУ «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне

самоврядування», де поєднувалося державне управління у регіонах через державні адміністрації на чолі з представниками Президента з широкою самостійністю громад у населених пунктах [30]. Відповідно до ЗУ «Про формування місцевих органів влади і самоврядування» (1994 р.) інститут місцевих державних адміністрацій на рівні районів і областей був ліквідований, проте Конституційним договором (1995 р.) знов відроджений в модифікованій формі, посиливши керованість територіями з боку уряду [32, с.47].

Конституція України 1996 р. закріпила дві системи публічної влади – місцеві державні адміністрації та місцеве самоврядування територіальних громад. Це створило передумови для вирішення проблем делегування повноважень та правових гарантій для обох систем. Важливим законодавчим актом щодо місцевого самоврядування став ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» від 1997 р., який визначив роль та повноваження територіальних громад [33].

Запроваджуючи процеси децентралізації влади, в Україні з'явилися нові поняття, такі як «староста» та «територіальна громада», визначені ст. 6 ЗУ «Про місцеве самоврядування» у редакції 157-VIII від 05.02.2015 р.: «Територіальні громади в порядку, встановленому законом, можуть об'єднуватися в одну сільську, селищну, міську територіальну громаду, утворювати єдині органи місцевого самоврядування та обирати сільського, селищного, міського голову» [34]. Тим самим було започатковано становлення системи дійсного місцевого самоврядування в Україні.

1.3. Стан системи місцевого самоврядування в умовах реалізації реформи децентралізації в Україні

Звернемося до визначення «децентралізація», яке представлено на офіційному сайті <https://decentralization.ua>, побачимо що це «передача повноважень та фінансів від державної влади якнайближче до людей - органам місцевого самоврядування» [35]. Один з ініціаторів реформи В. Гройсман так

говорив про дану реформу: «в 2014 році нам пропонували федералізацію, яка б розшматовувала Україну. А ми запропонували те, що з'єднає державу, – реформу децентралізації. За 4 роки ми провели реформу, яка дозволила втричі збільшити бюджети громад. І зараз треба ефективно використовувати ресурси – для досягнення цілей. Які у нас завдання? Дати нову якість освіти, медицини, інфраструктури. Двигуном розвитку є національна економіка» [36].

Загалом, визначають три основні типи децентралізації: політична, адміністративна і фіскальна. Політична децентралізація полягає в передачі повноважень з центральних владних органів до місцевих органів влади, тобто передачу повноважень у сфері прийняття рішень, виконання законодавства та регулювання місцевих питань. Адміністративна децентралізація передбачає передачу виконавчих функцій з центральних до місцевих владних органів, таких як планування та управління бюджетом, забезпечення соціальних та комунальних послуг, забезпечення правопорядку та безпеки, тощо. Фіскальна децентралізація полягає в передачі фінансових ресурсів з центральних бюджетів до місцевих бюджетів. тобто місцеві владні органи отримують більше фінансових ресурсів та зможуть краще забезпечувати розвиток своєї території, у тому числі здійснювати інвестиційну політику та здійснювати соціальні та комунальні послуги [37, с. 11]. В Україні реформа децентралізації була комплексною та включала елементи всіх вищезазначених типів.

Враховуючи досить тривалий період реформи децентралізації в Україні, на сьогодні завершеними вважаються два етапи цього процесу [38].

Перший етап припадає на 2014-2019 рр. У квітні 2014 р. урядом був схвалений основний документ – «Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади» [39]. Оскільки змін до Конституції України щодо децентралізації внесено не було, розпочата реформа проходила в межах чинного Основного Закону України. Впродовж даного етапу був сформований пакет нового законодавства, запроваджені першочергові законодавчі ініціативи, зокрема:

– Закони про внесення змін до Податкового та Бюджетного кодексів України, що суттєво вплинуло на фінансову децентралізацію [40,41].

– ЗУ «Про добровільне об'єднання територіальних громад» дав змогу почати формувати спроможний базовий рівень місцевого самоврядування [42]. «Впродовж 2015 – 2019 рр. в Україні було добровільно створено 982 об'єднані територіальні громади (ОТГ), до складу яких увійшло близько 4500 колишніх місцевих рад. У 2018 р. ОТГ отримали у комунальну власність майже 1,5 млн га земель сільськогосподарського призначення за межами населених пунктів» [43].

– ЗУ «Про співробітництво територіальних громад», який створив механізм вирішення спільних проблем громад: утилізація та переробка сміття, розвиток спільної інфраструктури тощо [44].

– ЗУ «Про засади державної регіональної політики» [45]. «Державна підтримка регіонального розвитку та розвитку інфраструктури громад за час реформи зросла у 41,5 разів: з 0,5 млрд. в 2014 до 20,75 млрд. грн. у 2019 році. Власні доходи місцевих бюджетів з 2014 по 2019 рр. збільшилися на 200 млрд. грн. (з 68,6 до 267 млрд. грн.)» [46]. Це суттєво збільшило довіру громад до реформи, до можливості становлення системи місцевого самоврядування та до держави в цілому.

– Пакет законів щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг, що дозволило делегувати органам місцевого самоврядування відповідного рівня повноваження з надання базових адміністративних послуг: реєстрацію місця проживання, видачу паспортних документів, державну реєстрацію юридичних та фізичних осіб, підприємців, об'єднань громадян, реєстрацію актів цивільного стану, речових прав, вирішення земельних питань тощо.

Другий етап децентралізації в Україні проходив у 2020-2021 рр. Кабінет Міністрів України визначив підтримку реформи децентралізації в Україні одним з пріоритетних завдань, яке б сприяло розвитку місцевого самоуправління і економічного розвитку країни в цілому. Так, на підставі

положень ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», в червні 2020 р. КМУ прийняв 24 розпорядження (з № 707-р по № 730-р), яким визначив адміністративні центри та затвердив території територіальних громад усіх областей України. Відповідно до вищезгаданих розпоряджень, на території України створено 1469 територіальну громаду, включаючи 31 територіальну громаду на непідконтрольних територіях Донецької та Луганської областей [47]. Завдяки запровадженню міжмуніципального співробітництва громади отримали можливість консолідувати зусилля та реалізовувати спільні проекти. Так, на 2020 р. 1354 територіальних громад уклали 604 договори про співробітництво [48].

В липні 2020 р. Верховною Радою України прийнято Постанову «Про утворення та ліквідацію районів», якою було ліквідовано 490 районів та утворено нові 136 укрупнених районів у складі територій територіальних громад, затверджених КМУ [49]. А 25 жовтня 2020 р. пройшли чергові та перші місцеві вибори на усій підконтрольній Україні території. Була введена нова системи голосування, яка передбачала голосування за партії та кандидатів у округах (див. Додаток А) [50].

Проведене в травні 2021 р. дослідження соціологічною службою Центру Разумкова показало позитивну динаміку у ставленні населення до реформи децентралізації та скеровування коштів до місцевих рад. На запитання «Чи відчували Ви якісь результати використання цих коштів (покращення якості послуг, благоустрою, соціальної допомоги) за цей час?» близько 24 % респондентів відповіли, що «так, відчували певні зміни на краще» [51]. Для представлення динаміки змін у ставленні до даної реформи, розглянемо в порівнянні результати подібних опитувань впродовж 2016 – 2021 рр. в Таблиці 1.1.

Виходячи з цього, зазначимо, що досить помітним є факт, що найбільший відсоток «змін на краще» приходиться на серпень 2020 р, після чого майже за півроку показник зменшується на 2,5%. Натомість в останньому 2021 р. суттєво

зросли показники у тих відповідях, де люди або «не відчули змін», або ж відбулися «зміни на гірше».

Таблиця 1.1

Результати опитування «Чи відчули Ви якісь результати використання цих коштів (покращення якості послуг, благоустрою, соціальної допомоги) за цей час?» [52]

Відповіді	Динаміка відповідей по рокам, %, у т. ч. станом на:				
	на 1 серпня 2016	на 1 червня 2017	на 1 серпня 2018	на 1 серпня 2020	на 1 серпня 2021
«Так, я відчув зміни на краще»	16,2	16,5	18,2	26,8	24,3
«Ні, ніяких змін я не відчув»	67,2	55,4	60,8	46,7	51,2
«Я відчув зміни на гірше»	8,4	16,4	13,9	12,1	15,2
«Важко сказати» [52]	8,2	11,7	7,2	14,3	9,4

Можемо спостерігати певне порушення позитивної динаміки у ставленні населення до використання коштів громадами. В якості припущення, спробуємо пояснити дане явище зміною часового проміжку опитування. Так, враховуючи специфіку бюджетного планування та кліматичні особливості, більшість робіт пов'язаних з благоустроєм чи будівництвом приходяться на літні або осінні місяці (ремонт доріг, реконструкції громадських будівель, будівництво стадіонів, дитячих майданчиків та ін.). Не буде секретом, що подібні проекти місцевої влади одразу помічаються населенням і безумовно позитивно впливають на імідж як керівного апарату громади, так і ставлення людей до реформ загалом.

В той час, як ставлення людей до реформи продовжувало формуватися, демократичні країни високо оцінили її здобутки. Так, зазначимо, що в лютому 2021 р. ЄС визначив реформу децентралізації як одну з найуспішніших в Україні. А у червні цього ж року послы країн «Великої сімки» у спільній заяві привітали успіх України в об'єднанні територіальних громад і вказали, що це – приклад її спроможності реалізувати реформи, що необхідні не тільки для ефективного врядування, а також для її майбутнього процвітання та стабільності [53]. Наступного року, вже в червні 2022 р. Європейська Комісія у

своєму висновку щодо заявки України на членство в ЄС відзначила вражаючу стійкість у макроекономічній та фінансовій стабільності нашої країни. І хоча Україна потребує продовження амбітних структурних економічних реформ, вона поступово наближається до суттєвих елементів європейського законодавства в багатьох сферах [54].

Тож, тезово підведемо підсумки реформи та визначити досягнення децентралізації в Україні:

- завершилося створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ), які мають забезпечувати більш ефективне та прозоре управління на місцевому рівні;

- пройшла децентралізація фінансів, що дозволила збільшити доходи місцевих бюджетів та забезпечити фінансову самостійність ОТГ;

- відбулася передача в компетенцію місцевих органів влади ряду повноважень, зокрема у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, благоустрою територій тощо;

- розпочався розвиток міжмуніципального співробітництва, який дозволяв різним ОТГ спільно вирішувати питання розвитку територій;

- зросла інвестиційна привабливість регіонів України через покращення умов для бізнесу та розвитку інфраструктури;

- значною мірою відбулося залучення більшої участі громадян у прийнятті рішень на місцевому рівні та підвищення рівня довіри до влади.

Висновки до розділу 1

У даному розділі було розглянуто ключові аспекти, пов'язані з концепціями місцевого самоврядування, його історією в контексті України та аналізом передвоєнного стану системи у рамках реформи децентралізації.

1. Поняття та основні концепції місцевого самоврядування були розглянуті для забезпечення чіткого розуміння сутності цього інституту. Вивчення цих аспектів стало ключовим для розуміння сутності та еволюції

цього важливого політичного явища. Аналіз різних теорій показав, що ідея місцевого самоврядування виникла не одразу, а є результатом багаторічного еволюційного процесу. Різні автори та теоретичні вкладають своє розуміння у визначення «місцеве самоврядування», що вимагає враховувати суперечливість даного поняття. Разом з тим, місцеве самоврядування не є абстрактним концепцією, а має корені у соціокультурному та історичному середовищі кожної країни. В Україні відбувалося чергування двох основних концепцій місцевого самоврядування – громадівської та державницької. Вони періодично змінювалися, в залежності від прийнятих законів та постанов. На сьогодні, українське місцеве самоврядування продовжує поєднувати елементи обох концепцій.

2. Історичний нарис становлення місцевого самоврядування в Україні надав уявлення про етапи його розвитку та вплив на сучасний контекст. Так, ідея самостійного управління та участі громадян у прийнятті рішень була притаманна нашому народу на всіх етапах історії. Невід'ємним елементом в еволюції місцевого самоврядування стало чергування періодів розквіту та криз, коли громади змушені були адаптуватися до політичних та соціально-економічних змін. Водночас, це дозволило створити гнучкі механізми управління, які легко адаптуються до викликів та швидко реагують в разі небезпеки.

3. Історичний шлях місцевого самоврядування в Україні можна розділити на чотири основні періоди. Перший етап включає створення та розвиток перших форм самоврядування слов'ян, зародження та формування держави на українських теренах і тривав до сер. XIV ст. Другий етап, який продовжувався до першої пол. XVII ст., характеризується розподілом українських між сусідніми державами та запровадженням західноєвропейських моделей місцевого самоврядування. Третій етап тривав до 20-х років XX ст., та поєднує в собі світлі роки козацького самоврядування та темні часи русифікації. Четвертий етап, який бере свій початок у революційних 20-х роках XX ст., триває до сьогоднішнього часу. Історія нашого місцевого самоврядування є

історією боротьби за свободу, справедливість та активне громадянство. І це варто врахувати, долаючи виклики сучасності та будуючи майбутнє на основі демократичних цінностей та глибокого розуміння потреб громад.

4. Окремий акцент був зроблений на аналізі передвоєнного стану системи місцевого самоврядування та реформі децентралізації в Україні. Так, реформа стала ключовим етапом трансформації системи місцевого управління. Створення об'єднаних територіальних громад сприяло ефективнішому використанню регіональних ресурсів та зробило місцеве самоврядування більш автономним. Децентралізація фінансів забезпечила місцевим бюджетам додаткові ресурси для розвитку та вдосконалення інфраструктури. Включення громадян у процеси управління зміцнило довіру до влади та сприяло активізації громадянської участі у прийнятті рішень на локальному рівні.

Отже, отримані висновки вказують на необхідності подальшого вдосконалення системи місцевого самоврядування в Україні. Розглянуті аспекти дають теоретичний та історичний фундамент для подальших досліджень у галузі місцевого самоврядування та децентралізації в Україні.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВИЩЕ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Особливості функціонування системи місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану

24 лютого 2022 року розпочалося військове вторгнення Росії на територію України, що кардинально змінило режим функціонування державних структур та місцевого самоврядування. Згідно ЗУ «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан визначається як «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності» [55]. Прикордонні територіальних громади одні з перших дали опір російській армії, а їхнє функціонування швидко перелаштувалося на воєнний лад. ОМС, згідно Указу Президента України № 64/2022, повинні були проводити заходи для забезпечення оборони України, безпеки населення та інтересів держави [56].

В подальшому, викликом для місцевого самоврядування стало однакове розмежування повноважень як на територіях з бойовими діями, так і без них. Єдиний підхід не міг вповні врахувати потреби окупованих територій, не обмежуючи при цьому діяльність місцевих в тилу.

Якщо коротко, то територіальні громади за розташуванням можна умовно поділити на три категорії:

- території без бойових дій;
- окуповані території, які зараз звільнені;
- території з бойовими діями та окупацією.

Держава в умовах воєнного стану повинна враховувати особливості кожної з груп, проте наразі законодавець не врегулював функціонування громад у різному статусі. Так, ЗУ «Про внесення змін до деяких законів

України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» не передбачає відмінностей для громад у зоні бойових дій чи під окупацією порівняно з тими, де бойові дії відсутні [57].

На сьогодні створено «Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих», куди Мінреінтеграції періодично вносить зміни своїми наказами. Так, впродовж 2023 р. відповідні зміни вносилися 13 разів, загалом, від початку створення списку, зміни вносилися 25 разів [58]. Відзначимо, що населені пункти, які включені до переліку, поділяються на: «території, які окуповані російською федерацією», і «території, на яких ведуться (велися) бойові дії». В свою чергу, території, на яких ведуться (велися) бойові дії, поділено «на території можливих бойових дій» і «території активних бойових дій» [59]. Перелік територій використовується для визначення особливостей оподаткування та зборів на вказаних територіях, зокрема період від «дати початку» до «завершення активних бойових дій» або «тимчасової окупації» не враховуються. Також інформація з нього залучається для виплат внутрішньо переміщеним особам (ВПО) громад, які розташовані в зоні проведення бойових дій або які перебувають в тимчасовій окупації.

Стаття 4 ЗУ «Про правовий режим воєнного стану» визначає, що «на територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації» [60].

Тимчасові військові адміністрації функціонують паралельно з органами місцевого самоврядування та залежно від території поділяються на обласні, районні та населені пункти [61]. Так, Ростислав Балабан вдало відмітив, що в умовах війни базовий рівень продемонстрував свою ефективність, забезпечуючи вирішення питань з переселенцями та продовжуючи працювати над питаннями ремонту і відбудови. Обласний рівень проявив себе в більшій

мірі політично, головним чином через особливість прийняття рішень. На рівні районів виявлено, що приблизно 30% рад не проводили засідань і, відповідно, не приймали рішень. У місцях, де місцеве самоврядування не змогло ефективно працювати, було введено військові адміністрації, що повністю відповідає воєнному часу [62].

З одного боку діяльність військової адміністрації в умовах воєнного стану є зрозумілою та важливою, проте з іншого боку, їхнє функціонування створює складнощі для діяльності самих ОМС. Так, суперечливим, з точки зору українського законодавства, є Указ Президента України № 68/2022, яким утворена Київська міська військова адміністрація. За Конституцією України та ЗУ «Про столицю України – місто-герой Київ», м. Київ, як столиця, має спеціальний статус, а обраний міський автоматично очолює і місцеву адміністрацію [63]. Тому створення паралельно з діючою Київською міською радою, ще й Київської міської військової адміністрації йде в супереч не лише з особливим статусом міста, а й законодавством, яке визначає перелік умов для введення військової адміністрації (міська рада продовжує працювати). У результаті, виходить дублювання повноважень міського голови та начальника військової адміністрації, що впливає на ефективність управління містом. Вирішення цього питання вимагає законодавчих змін для залагодження конфлікту та забезпечення ефективної органів місцевого самоврядування у столиці в умовах воєнного стану [64, с. 49].

Утворення військових адміністрацій може викликати колізії щодо повноважень на територіях далеких від бойових дій. А функціонування органів місцевого самоврядування може зазнавати обмежень або змін після їх утворення. Деякі науковці вважають, що військові адміністрації, як тимчасові структури, не повинні змінювати систему місцевого самоврядування, а мають реагувати на ситуацію шляхом оперативного прийняття рішень під час воєнного стану. Збереження можливості функціонування місцевого самоврядування та демократичних принципів залишається важливим і в умовах воєнного стану [65, с. 267].

Можемо спостерігати як співпрацю, так і конфлікти між органами місцевого самоврядування та військовими адміністраціями. Військові адміністрації мають право вживати різного роду обмежуючі заходи, такі як трудова повинність, зміни у роботі підприємств, відчуження майна тощо. Районні та обласні військові адміністрації можуть виконувати функції місцевих державних адміністрацій. Тому виникає ризик конфлікту між ними та органами місцевого самоврядування, зокрема у разі затримки скликання сесій місцевих рад. Прикладом конфлікту місцевої ради і військової адміністрації став Чернігів, де депутати міської ради звернулися до Верховної Ради з приводу створення у місті військової адміністрації та, як наслідок, втрати своїх повноважень [66].

Військові адміністрації населених пунктів, маючи власні компетенції, відрізняються від місцевого самоврядування. Досвід військово-цивільних адміністрацій у Донецькій та Луганській областях показує вплив на місцеве самоврядування та обмежену участь у реформах. Різниця між ними полягає в тому, що військово-цивільні адміністрації підзвітні Президенту, не використовують інструменти місцевої демократії та мають обмеження щодо управління майном. Питання взаємовідносин з органами місцевого самоврядування залишається актуальним, існують випадки самовільного припинення повноважень районних рад під час воєнного стану, які оскаржуються в суді [67].

У вересні 2022 р. ЗСУ звільнили значну частину тимчасово окупованих територій Харківської області. Лише 3 з 56 центральних населених пунктів залишалися під окупацією. Однак статус та владні повноваження деокупованих громад так і залишаються не визначені. З одного боку, у звільнених громадах Чернігівщини, Сумщини та Київщини майже всі керівні ОМС продовжили виконувати свої повноваження після деокупації. В той же час, питання відновлення місцевої влади на тих територіях, де окупація тривала більше ніж півроку, вимагає уважного розгляду, оскільки є приклади колабораціонізму та складнощі, зумовлені тривалою окупацією. Так, наприклад, у 3-х із 4-х

деокупованих міських громадах Харківщини, мерам заочно оголошено підозру у державній зраді [68]. Пошук ефективних шляхів відновлення нормального функціонування місцевого самоврядування та забезпечення легітимності влади на деокупованих територіях продовжується .

Громади, що перебувають в окупації, стикаються з правовою невизначеністю щодо їх статусу та повноважень місцевої ради. Питання управління комунальним майном у таких громадах залишається нерегульованим, і відсутні інструкції для вирішення потенційних конфліктів між місцевою радою та окупаційною владою. Також не визначено, як здійснюється комунікація голів громад, що перебувають під окупацією, із окупаційною владою. Відкритим залишається питання врегулювання документації пошкоджень та зруйнованого майна громадах, що перебувають під впливом бойових дій або тимчасовою окупацією. Оскільки необхідно забезпечити компенсацію для мешканців цих громад за збитки, хоча доступ до пошкоджених об'єктів є ускладнений або неможливий.

На початку воєнних дій громади зіткнулися з труднощами у наданні соціальних послуг через відсутність працівників та закриття реєстрів. Зони бойових дій часто були відключені від електроенергії, ускладнюючи надання соціальних послуг. Тестом на стійкість для решти громад став великий наплив внутрішньо переміщених осіб. В зжаті терміни довелося організувати реєстрацію, видачу відповідних довідок та за допомогою мешканців громад налагодити процес розміщення людей, які вимушені були покинути свої оселі [69, с. 129].

Відзначимо і ускладнення взаємодії з військовими адміністраціями через перекладання видатків оборони на місцеві органи самоврядування. Проблеми виникали у зв'язку з будівництвом фортифікаційних споруд без відповідної проектно-кошторисної документації та неспроможністю забезпечити укриття для населення. Значна частина захисних споруд не враховувала особливостей оренди та в майбутньому буде частково повертатися під цільове призначення через суд. Приватні власники не завжди готові надавати доступ та готовність

укриття для цивільного населення. Загалом, це свідчить про тенденцію до централізації місцевої влади, коли деякі питання вирішуються на більш високому рівні. Для місцевого самоврядування проблемою стала і відсутність чітких правових підстав та механізму використання комунального майна для потреб військових формувань. Приміщення для військових частин або формувань передавалися через тимчасове користування або оренду за договорами, хоча дана процедура не прописана в ЗУ «Про правовий режим воєнного стану».

Проти населення України була розпочата й інформаційна війна з вкидами та сенсаційними новинами, спрямованими на різні цільові аудиторії. З метою протидії фейковим каналам комунікаціям, у постанові КМУ, рекомендувалося використовувати ОМС як канали для інформування населення про зміни в громаді, рішення, доступні послуги та гуманітарну допомогу [70]. Окрім традиційних засобів комунікації, для підтримки ефективного спілкування з громадянами стало важливим використання інноваційних засобів зв'язку, таких як чат-боти, соціальні мережі та інші. З'явилася необхідність у громадян перевіряти аутентичність профілів посадових осіб, а останнім використовуючи верифіковані акаунти для забезпечення офіційного зв'язку з населенням [71].

2.2. Проблеми і потреби територіальних громад і системи органів місцевого самоврядування в умовах війни

Загальну картину проблем та викликів ОМС в умовах воєнного стану гармонійно доповнюють опитування пересічних мешканців територіальних громад. Так, в опитуванні від жовтня-листопада 2022 р. було визначено наступні пріоритетні сфери громад на найближчий період:

- «медичне забезпечення (37%).
- створення робочих місць і підтримка підприємництва (30%),
- підтримка військовослужбовців (28%),

- громадський порядок і безпека (в т.ч. підготовка укриттів, резервних джерел тощо) (27%),
- комунальна сфера (25%)» [72, с. 29].

Найвищий пріоритет надається медичному забезпеченню, що відображає загальний інтерес у забезпеченні якісної медичної допомоги в умовах війни та недавніх спалахів пандемії. Хоча ми б, звичайно поставили питання безпеки громадян. Так, карантинні заходи, пов'язані з запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19 були скасовані лише 1 липня 2023 р. [73] Запит на створення робочих місць та підтримку підприємництва сигналізує про прогання до економічного розвитку та соціальної стабільності. Підтримка військовослужбовців та питання безпеки в умовах воєнного стану є базовими виживання людей. Комунальна сфера ж залишається актуальною для багатьох громад.

Отже, умови війни створюють низку серйозних викликів та проблем для системи органів місцевого самоврядування, узагальнених нами в таблиці 2.1.

У цілому, органи місцевого самоврядування зазнають значних викликів та проблем у умовах війни, але їхня роль в забезпеченні безпеки, гуманітарної допомоги, економічного відновлення та соціального зближення стає надзвичайно важливою для місцевих громад та населення.

Для детальнішого з'ясування потреб громад ми зосередились на громадах Дніпропетровської області та долучилися до роботи у фасилітаційній зустрічі, організованій благодійною організацією «Благодійний фонд «ГЛОБА22» (див. Додаток Б). Загалом зустрічами було охоплено більше 60 осіб, які були представниками 12 громад: Синельниківська, Покровська, Славгородська, Ілларіонівська, Кам'янська, Вільногірська, Солонянська, Нікопольська, Дніпровська, Магдалинівська, Ляшківська та Новомосковська. Серед учасників зустрічей були представники: органів місцевого самоврядування – 23%, комунальних закладів громад – 37%, громадські організації – 32% та релігійні об'єднання – 8%.

Основною методикою зустрічі було використано PALC-метод – Participatory Action Learning in Conflict або Навчання за участі в конфлікті) - це метод, який допомагає громадам, що потерпіли від кризи (війни, стихійного лиха, катастрофи тощо) самостійно вирішувати свої проблеми.

Таблиця 2.1

Узагальнення викликів та проблем для системи органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану

Проблема	Характеристика впливу на систему
Безпека та стабільність	Органи місцевого самоврядування змушені забезпечувати безпеку та стабільність на території свого управління в умовах загрози військового конфлікту. Це може включати організацію патрулювання, забезпечення публічного порядку та безпеки громадян, а також підтримку екстрених ситуаційних служб
Гуманітарна допомога	Збільшення потреб у гуманітарній допомозі для місцевого населення, зокрема для внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та постраждалих від війни. Органи місцевого самоврядування повинні координувати розподіл та доставку гуманітарних вантажів, а також надавати соціальну підтримку потерпілим
Медична і психологічна допомога	Найвищий пріоритет надається медичному забезпеченню, що відображає загальний інтерес у забезпеченні якісної медичної допомоги в умовах війни та недавніх спалахів пандемії на тлі збільшення чисельності постраждалих через бойові дії, бомбардування тощо
Економічні проблеми	Війна може призвести до зруйнування інфраструктури, збільшення безробіття та зменшення економічного потенціалу місцевих громад. Органи місцевого самоврядування повинні розробляти та реалізувати економічні стратегії для відновлення та розвитку місцевої економіки
Соціальна напруга	Війна може спричинити соціальну напругу та конфлікти серед місцевого населення, особливо у зоні конфлікту. Органи місцевого самоврядування повинні працювати над зменшенням напруги та підтримувати соціальний мир у громадах.
Управління кризовими ситуаціями	Органи місцевого самоврядування повинні бути готовими ефективно реагувати на кризові ситуації, які можуть виникнути внаслідок військового конфлікту, такі як атаки, бомбардування, природні катастрофи тощо.
Недостатня підтримка з боку центральних владних структур	У військовий час може виникнути недостатня підтримка з боку центральних владних структур, що може призвести до ускладнення роботи органів місцевого самоврядування у забезпеченні потреб місцевих громад

Інакше кажучи, це процес, який розпочинається з того, що спільнота визначає свої проблеми та потреби, за яким йде реалізація певного гранту із залученням спільноти або громадянського суспільства, і завершується спільним навчанням. [74, с.2]

Потреби громад визначалися шляхом експертної оцінки, враховуючи досвід кожного з учасників. Було використано адаптовану до соціального сектору Піраміду Масслоу, де:

рівень «базових потреб» відповідав за поселення людей, організацію місць проживання, харчування, евакуацію, гуманітарній допомозі (ліки, гігієна тощо);

рівень «безпеки» – психологічний та соціальний супровід;

рівень «філіації» – побудова зв'язків в громаді: залучення волонтерів до асиміляції сімей в громаді, організація навчального процесу, створення молодіжних просторів;

рівень «визнання» – створення робочих місць, підтримка ФОПів у громаді;

рівень «самореалізації» – підтримка в громадах лідерів, в тому числі місцевих активістів та ВПО.

Для представлення співвідношення результатів, розглянемо в діаграму 2 «Потреби громад Дніпропетровської області» за результати роботи в фасилітаційних зустрічах БО «Благодійний фонд «ГЛОБА22».

Потреби громад Дніпропетровської області узагальнені нами на рис. 2.1.

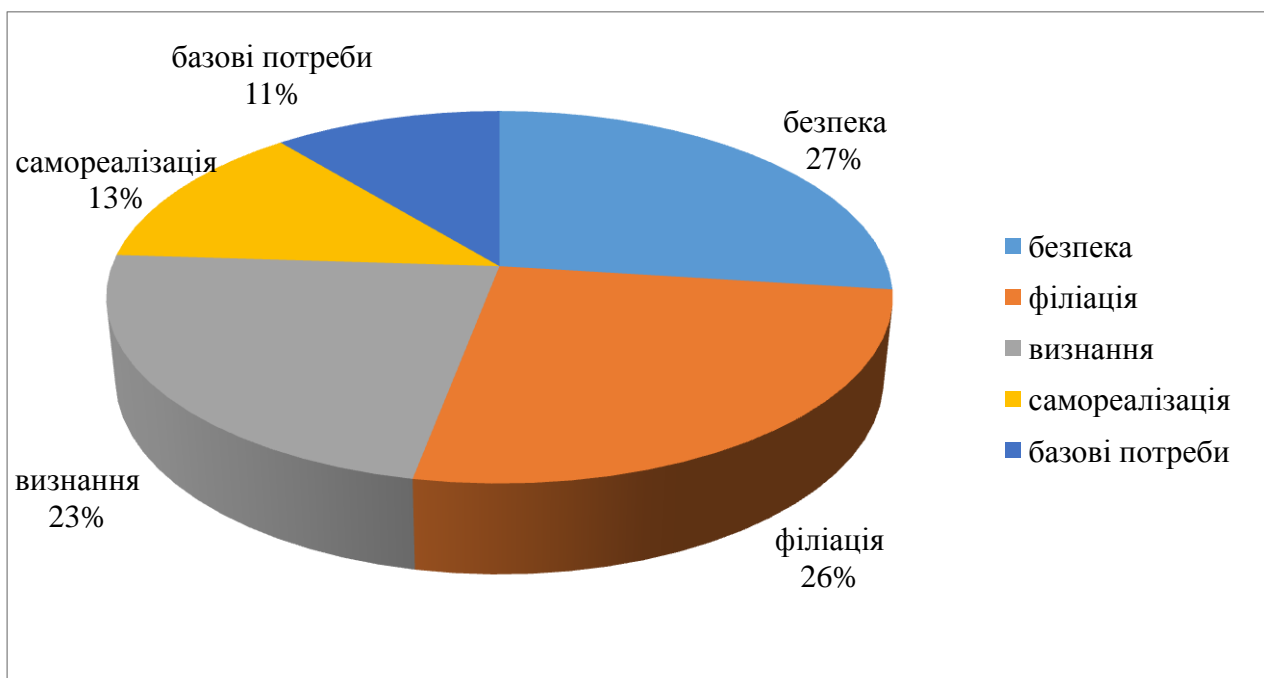

Рис. 2.1. Потреби громад Дніпропетровської області, визначені шляхом

експертної оцінки

На зустрічах було визначено, що в області найбільше уваги необхідно приділити рівню «безпека» – 27%, так як психологічний стан людей потребує підтримки; на наступній сходинці є «філіація» 26% – необхідно звернути увагу на навчання як дітей (які вже більше 3-х років навчаються онлайн), так і дорослих, так як багатьом доводиться перекваліфіковуватись та навчатись додатково. Далі «визнання» 23% – оскільки у нашому регіоні (як і в Україні загалом) гострим є питання безробіття, створення робочих місць. «Самореалізація» зайняла 13% потреб учасників, а за базові потреби 11% – це зважаючи на унікальність регіону (в зонах, що відносяться до активних бойових дій є гостра потреба в забезпеченні базових потреб).

Умови нових викликів призвели до змін у суспільстві. В Україні набули популярності дослідження трендів під час воєнних дій у різних галузях громадського управління. Свідченням актуальності цього є розробка та апробація першого українського проекту-дослідження «Навігатор трендів». Проект включав дослідження сучасних трендів у 10 галузях та тривав два місяці. Серед розглянутих галузей були цифровізація та ІТ-технології, громадянське суспільство, торгівля, освіта, медицина тощо. За аналізом Н. Галяс сучасні тенденції на рівні місцевого самоврядування в умовах воєнного стану включають наступні напрями: «Зростання безробіття; адаптація ВПО та залучення їх до громади; онлайн освіта; краудфандинг; розширення цифровізації; зіткнення з новими викликами на рівні громад; виділення коштів грантодавцями на розвиток малого бізнесу; ефективна взаємодія між військовими і громадянським суспільством; усвідомлення пересічними громадянами свого волонтерського потенціалу; залучення громадян до обговорення рішень; професіоналізація діяльності громадських організацій; розширення досвіду від однієї громади до іншої; співробітництво міст-побратимів» [75, с.27].

Таким чином воєнний стан породив суттєві трансформації в місцевому самоврядуванні. Зростання безробіття, адаптація ВПО, он-лайн освіта та

краудфандинг вказують на гнучкість і адаптивність громад. Цифровізація, обговорення рішень та співпраця між містами-побратимами наголошують на важливості технологій, громадської участі та міжнародного співробітництва. Розвиток малого бізнесу, взаємодія між військовими і громадянами, а також професіоналізація громадських організацій свідчать про потребу висококваліфікованих стратегій управління.

2.3. Зарубіжний досвід повоєнного відновлення країн

Російська військова агресія призвела до страждань українців, включаючи втрати людських життів та руйнування інфраструктури. Военні дії, керовані Росією, вражають своєю жорстокістю та нерозбірливістю у знищенні міст і насильстві проти мирного населення. Сотні українських міст, частково або повністю зруйновані внаслідок постійних обстрілів. Після завершення конфлікту, для відновлення країни, важливо буде переосмислити підходи до містобудування та створення нових, орієнтованих на потреби людей міст. Тому досвід відновлення зарубіжних країн після подібних конфліктів може надати цінні вказівки для майбутньої відбудови української економіки та населених пунктів.

Насамперед розглянемо досвід Німеччини. Після Другої світової війни Німеччина успішно пройшла від відбудови до становлення однією з найсильніших економік у світі. Досвід країни у демонтажі військової промисловості, економічній реструктуризації, соціальному відновленні та реконструкції інфраструктури слугує важливим прикладом. Однією з ключових проблем був дефіцит ресурсів, зумовлений великими збитками від війни, платежами репарацій та великими витратами на реконструкцію. Зруйновані міста, підприємства та інфраструктура потребували великих зусиль і фінансових ресурсів для відновлення. Додатковою трудністю стала відсутність значних ресурсів, таких як сировина та робоча сила, через їхнє перенесення в інші країни після війни, що ускладнювало процес відновлення та промислового

розвитку. Поділ країни між Східною та Західною Німеччиною створював політичні та організаційні проблеми, заважаючи координації та реалізації стратегій відновлення. Більшість населення стикалася з виснаженням від війни, безробіттям та житловими проблемами.

Для відновлення економіки Німеччині після Другої світової війни використовувались стратегічні заходи. Однією з ключових ініціатив був «план Маршала», який став важливим етапом у відбудові Європи, зокрема охопив і Німеччину (на неї було спрямовано 12% від усіх коштів). Ця програма передбачала надання безоплатної допомоги на більш як 80% допомоги, решта надавалась у формі кредитів. Основні заходи спрямовувалися на відновлення промисловості, полегшення обміну товаром та послугами між країнами, розвиток виробничих потужностей та зміцнення валюти. Фінансова допомога сприяла відновленню інфраструктури, промисловості та сільського господарства, а також житлового фонду та соціального захисту. Технічна підтримка з програми «план Маршала» дозволила Німеччині залучити нові технології та модернізувати промисловість. Зниження митних бар'єрів сприяло розвитку зовнішньої торгівлі та залученню іноземних інвестицій [76].

Під час відновлення Німеччина також демонтувала військову промисловість та зброю, переорієнтовуючи ресурси на мирні сфери, зокрема автомобілебудування та машинобудування. Спрямованість на експорт дозволила країні приваблювати валюту та забезпечувати ресурси для відновлення.

Програми соціального захисту та соціального партнерства забезпечили стабільні трудові відносини та ефективне функціонування економіки. Зокрема, увага приділялася розвитку освіти та системи оподаткування.

Німеччина розпочала й боротьбу з корупцією, застосовуючи кримінальну відповідальність до порушників, використовуючи прозорість у фінансовому управлінні, а в подальшому електронні закупівлі та декларування майна держслужбовців. Ці заходи підвищували довіру до державних структур у населення та чесному управлінню у державі [77].

Отже, відновлення Західної Німеччини після війни відзначалося ліберальним підходом з низьким рівнем державного регулювання. Відмінні риси цього процесу включали скасування державних монополій, активний розвиток приватизації, посилення конкуренції та створення умов для притоку інвестицій.

Японія, як єдина в історії цивілізації країна, що постраждала від ядерного бомбардування і відновилась, також напрацювала належний досвід відновлення. Успіх Японії в економічній сфері зумовлений, передусім, високим пріоритетом, який вона зосередила на економічному розвитку протягом понад 50 років. Ситуація багато в чому схожа з Німеччиною: великі руйнування внаслідок війни, високий рівень інфляції та безробіття, дефіцит продуктів, вимоги демократизації та демілітаризації, а також потреба у відновленні міжнародних та міжнаціональних відносин з країнами, які стали жертвами військової агресії від Японії. Все це, обтяжувало японську економіку, потребуючи значних зусиль та фінансових ресурсів для відновлення міст, заводів, фабрик, інфраструктури та промислових об'єктів.

Тому, після війни Японія акцентувала увагу на розвитку промисловості та інфраструктури. Вкрай важливою стала підтримка США, які надавали фінансову допомогу у всіх сферах, крім військової, що дозволило модернізувати обладнання та створити нові виробництва. Реформаторські заходи від американської влади включали антимонопольне законодавство, зменшення податків та реформи у сферах землі та податків. Японія встановила пріоритети у розвитку галузей, які отримували державну підтримку, включаючи пільгові кредити та субсидії. Закупка патентів та ліцензій на наукові відкриття сприяли значному успіху на світових ринках, а торгівля допомогла Японії вивозити готову продукцію до розвинених країн, сприяючи росту економічному.

В Японії створилася абстрактна модель швидкого зростання. Перший елемент моделі – існування компактної, доступної та високоелітної бюрократичної системи, яка складалася з кращих менеджерів. Другий елемент

– політична система, де бюрократи мали достатньо волі для ініціатив та успішної роботи, впливаючи на законодавчу та судову влади. Третій елемент – використання ринкових методів державного втручання в економіку. Японія застосовувала їх у формі створення урядових фінансових інституцій, різних податкових стимулів, вказівних планів, наукових досліджень та інших заходів. Четвертим елементом стало створення експериментальної організації – Міністерства міжнародної торгівлі та промисловості. Обсяг повноважень такої організації до кінця не був визначений, адже для керівництва промисловою політикою, необхідно поєднувати планування, енергетику, внутрішнє виробництво, міжнародну торгівлю та ін. Ці елементи створили схематичну модель, яка зміцнила економіку та управлінський апарат держави [78].

Про важливість залучення японського досвіду з відновлення економіки в післявоєнний період, відзначила в серпні 2023 р і Перший віцепрем'єр-міністр України – Міністр економіки України Юлія Свириденко на зустрічі з представниками японського уряду. «В першу чергу ми хочемо розвивати українську промисловість відповідно до принципів, які свого часу використовувала Японія для післявоєнного відновлення», – наголосила пані Юлія. Японія запрошена до участі підготовці концепції Плану економічного зростання України на найближчі 4 роки [79].

Південна Корея. Швидкий економічний розвиток Південної Кореї, відомий як «економічне диво на річці Хан», став прикладом успішної індустріалізації, технологічного розвитку та експорту. Після Корейської війни (1950 – 1953) країна змогла досягти вражаючого економічного розвитку, відновивши руйнівну інфраструктуру та піднявшись до рівня однієї з найбільш розвинених країн світу. Безумовно, роль США у відновленні та розвитку економіки Південної Кореї стала визначальною.

Після війни країна мала серйозні руйнування інфраструктури, економічну та політичну нестабільність. На початку 1960-х років, під управлінням військового уряду, розпочався економічний бум. Однією з ключових стратегій стало відновлення інфраструктури, залучення іноземних інвестицій та

стимулювання економічного зростання. Важливою залишалася підтримка освіти та підвищення кваліфікацій робочої сили. Південна Корея вдало впровадила експортно-орієнтований підхід, активно розвиваючи свої товари та послуги на світових ринках. Заохочувалися іноземні інвестиції, створювалися спеціальні економічні зони та здійснювалися реформи у системі оподаткування для стимулювання підприємництва.

За понад три десятиліття до 1980-х років, економіка швидко зростала. Валовий внутрішній продукт країни збільшився на 31 000 разів, завдяки фінансовій допомозі від США, технологічному обміну, зростанню експорту та підвищенню добробуту громадян. За період з 1953 по 2020 рік, Південна Корея пройшла імпресивний шлях економічного розвитку, збільшивши свій ВВП від \$40,9 млн до \$1,63 трлн [80].

Незважаючи на внутрішні труднощі та напружені відносини з Північною Кореєю, Південна Корея зуміла досягти величезного успіху завдяки належним управлінським рішенням та міжнародній підтримці. Ненадійний сусід, що є спільного для українських реалій, відкриває нові потенційні напрями розвитку. Так, за період з 2017 по 2021 рр., згідно з даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру (SIPRI), обсяг експорту зброї корейського військово-промислового комплексу зріс найшвидше серед 25 найбільших світових експортерів зброї та посів восьме місце, охопивши 2.8% світового ринку зброї.

Порівняно з іншими країнами, Південна Корея виявилася унікальним випадком успішного економічного розвитку без значної зовнішньої допомоги та в умовах постійної військової агресії з боку північного сусіда.

Ізраїль. Це приклад країни, яка постійно знаходиться в оточенні ворогів та завдали готова реагувати на зовнішні небезпеки. Як тільки Ізраїль оголосив про своє становлення, розпочалася Перша арабо-ізраїльська війна (1948 – 1949). Потрібне було фінансування для ведення війни, виникали проблеми з прийняттям мігрантів та задоволенням базових потреб населення в країні, що тільки формувалася. Коли у 1949 р. було досягнуто перемир'я, Ізраїль розпочав

«політику аскетизму», що передбачала суттєве скорочення видатків та жорстке регулювання цін і розподілу товарів першої необхідності. Попри це, населення Ізраїлю продовжувало зростати. У 1952 р. ВВП на душу населення складало лише 26% від американського показника, а експорт Ізраїлю базувався на сировинних продуктах та легкій промисловості. Значна частина фінансової допомоги здійснювалася через гранти, кредити та облігації Ізраїлю, основним призначенням яких ставало фінансування військових технологій та інфраструктурних проєктів. З 1949 по 1973 роки загальний обсяг американської допомоги перевищив 3 млрд дол., роблячи Ізраїль найбільшою отримувачем допомоги від США з часів Другої світової війни. Ці кошти спрямовувались на закупівлю військової техніки, будівництво інфраструктури, розвиток військово-промислового комплексу та соціальні проєкти.

Особливість економічної політики Ізраїлю полягала в інвестуванні коштів із допомоги США у великі інфраструктурні проєкти, які приносили прибуток. Ці кошти в основному спрямовувались на державні компанії та проєкти, ініційовані державою. Хоча в початковому етапі це не були типові R&D проєкти (витрати на дослідження та розробку склали всього 1% від ВВП у 1965 р.), розвиток військових технологій став ключовим для подальших інновацій. Ізраїль, який починав як експортер сировини, змінив стратегію, переорієнтувавшись на продаж високотехнологічних продуктів. Це не лише сприяло економічному зростанню, але й зміцнило авторитет країни на регіональному та глобальному рівні.

Пізніше Ізраїль перейшов на розподільчу політику, використовуючи фінансову підтримку для «проїдання» – підвищення зарплат держслужбовцям, субсидії, соціальні виплати, інфраструктурні проєкти тощо. Завдяки можливості використовувати кошти від США на закупівлю озброєння від ізраїльських виробників, підтримувався оборонний сектор. Без сумніву, фінансова допомога від США стала каталізатором для розвитку Ізраїлю у технологічному та військовому відношенні, проте ефективний розподіл

отриманих коштів визначав вільні ресурси для самостійних інноваційних проектів [81].

Модель переходу від нерозподільної до розподільної економічної політики дозволила Ізраїлю розбудувати унікальні відносини з США. Інвестиції у прибуткові проекти зменшували фінансову залежність, роблячи країну менш залежною у прийнятті зовнішньополітичних рішень. Міцні зв'язки між донором і реципієнтом послаблювалися, перетворюючи Ізраїль на більш незалежного партнера, ніж залежну державу. Це стало особливо очевидним у контексті останніх рішень Ізраїлю, які не завжди відповідали позиції США у регіоні.

Боснія і Герцеговина. Війна в Боснії і Герцеговині (1992 – 1995 рр.) стала серйозним викликом та призвела до серйозних фінансових втрат, які на той момент були безпрецедентними з періоду Другої світової війни. Загальні збитки від воєнних дій сягнули приблизно 200 млрд дол. Країна зазнала серйозних економічних та соціальних втрат, зокрема: зменшення населення на 23%, спадок промислового виробництва на 90% та безробіття на рівні 90%. ВВП на душу населення спав з 1900 дол. у 1991 р. до близько 500 дол. на момент завершення війни. Більше 100 тис. людей загинули, понад 2 млн. були вимушено переселені, понад 40 тис. стали безвісті зниклими [82, с.56].

Дейтонське перемир'я в 1995 р. ще більше роз'єднало країну, а поділ на Федерацію Боснії і Герцеговини та Сербську Республіку став причиною неефективності національних ініціатив у відновленні та відбудові після війни. Влада двох країн не змогла працювати спільно через етнічні розбіжності, а парламенти не могли знайти спільних рішень для відбудови держави та економіки. Суперечки перешкоджали впровадженню реформ судочинства та митного законодавства, місцеві еліти чинили опір змінам, захищаючи власні інтереси.

Попри складність політичної ситуації, фізична реконструкція в Боснії і Герцеговині досягла значного успіху уже в 2000 р: відремонтовано третину житла та відновлено 80% будівель, шкіл та систем міської інфраструктури. Проте, інституційний розвиток оцінювався експертами, як помірний, у зв'язку з

нестабільністю та невизначеністю у формуванні єдиного економічного простору. У рамках Пакту стабільності, з 1,6 млрд. євро обіцяних на конференції донорів у 2000 р., лише 30 млн. дол. було віднесено до місцевого самоврядування та державного управління, що свідчить про фокус донорів на фізичній реконструкції, а не інституційній розбудові.

Реституція майна та фінансова підтримка, відновили повернення біженців у Боснію та Герцеговину, але відсутність можливостей працевлаштування та стабільності значною мірою знизили очікувані показники репатріантів. Відновлення економіки не було стабільним, зростання ВВП залишалося незначним. Приватизація виявилася незавершеною, і високий рівень тіньової економіки (більше 27%) позначався на економічних показниках. Економічні реформи та перехід до ринкової економіки показали невтішні результати. Після реконструкції, економічний ріст сповільнився, а високий рівень безробіття (близько 50% в Боснії і Герцеговині та 70% в Сербській Республіці) залишався проблемою. Темпи економічного зростання у 2010 р. в середньому склали 6%. [83].

Загалом, фізична реконструкція в Боснії і Герцеговині була успішною, але проблеми інституційного розвитку та економічних реформ лишили країну в пошуку стабільності та ефективності.

Отже, Україні точно є чому повчитися для реалізації післявоєнної відбудови. Сучасна російсько-українська війна за масштабністю руйнувань майже схожа з Другою світовою війною. Подібно до того, як були зруйновані німецькі та японські міста, зараз виглядають українські населені пункти, такі як Маріуполь, Бахмут, Ізюм, Соледар. Їх відбудова потребуватиме значних фінансових та людських ресурсів. Для цього необхідна сильна економіка та міжнародна підтримка. З огляду зарубіжного досвіду повоєнного відновлення бачимо, що фінансова допомога країн-партнерів відіграє одну з ключових ролей у відбудові. Україна не є виключенням та вже зараз потребує значних фінансових вливань. Разом з тим, країна має відбудовуватися не лише фізично, а й змінюватися інституційно. Україна повинна зосередитися на дерегуляції,

лібералізації трудового законодавства, зменшенні податкового тиску. Необхідно створити умови для інвестицій та розвитку людського капіталу, щоб досягти післявоєнної відбудови, орієнтуючись на успішний досвід інших країн.

Висновки до 2 розділу

У даному розділі проведено аналіз викликів та проблем, які виникають у функціонуванні системи місцевого самоврядування в умовах воєнного стану в Україні та досліджено зарубіжний досвід повоєнного відновлення країн.

1. Окреслено виклики з якими стикається система місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. Також з метою виявлення потреб громад Дніпропетровської області було взято участь у фасилітаційній зустрічі БО «Благодійний фонд «ГЛОБА22».

Узагальнюючи розглянуті проблеми та виклики можна зробити деякі висновки. Так, існують недоліки в законодавчому регулюванні, які виявляються головним чином у нерозподіленості повноважень між військовими адміністраціями та органами місцевого самоврядування. Іноді військові адміністрації виходять за межі своїх повноважень, покладають фінансування певних завдань на місцеві бюджети, зокрема, на здійснення заходів з безпеки та оборони на місцевому рівні.

2. Серйозним викликом залишається відсутність чіткого регулювання щодо розподілу громад, які перебувають під окупацією чи в зоні бойових дій. Це ускладнює ефективну діяльність, оскільки проблеми та запити громад в тилу відмінні в порівнянні з територіями, де ведуться бойові дії..

Проблемами, які потребують вирішення, з точки зору мешканців громад, є створення безпекових умов, організація освіти дітей та дорослих, питання безробіття, створення робочих місць та ін. Вирішення цих завдань потребує активного залучення органів місцевого самоврядування та співпраці з державною владою.

3. Зарубіжний досвід повоєнного відновлення країн свідчить про унікальні моделі та підходи, обумовлені специфікою кожної з них, соціокультурним контекстом та інституційною спроможністю. Разом з тим, можна знайти спільні риси та маркери, які визнають базові процеси післявоєнного відновлення.

Так, досвід інших країн свідчить про важливість міжнародної підтримки та фінансової допомоги з боку партнерів. Разом з тим, Україні слід розумно розпоряджатися фінансами, забезпечуючи не лише фізичну відбудову, але й проводячи інституційні зміни та реформування системи управління (прикладом невдалого інституційного реформування є Федерація Боснія та Герцеговина).

4. Пріоритетними мають стати дерегуляція, лібералізація трудового законодавства та зменшення податкового тиску. Як показав досвід Японії та Ізраїлю, створення сприятливих умов для інвестицій та розвитку людського капіталу є ключовим аспектом для формування власної ресурсної бази відновлення.

Отже, міжнародний досвід післявоєнної відбудови містить в собі як успішні приклади та «економічні дива», так і помилково обрані шляхи та втрачені можливості. В комплексі, детальний аналіз досвіду інших країн дозволяє черпати ідеї для українського відновлення, більш детально враховуючи потенційні ризики.

На основі отриманих результатів можна визначити ключові напрями розвитку та реформування органів місцевого самоврядування для забезпечення ефективного функціонування в умовах воєнного стану.

РОЗДІЛ 3

СИСТЕМА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

3.1. План відновлення України та стратегія реформування місцевого самоврядування

Менш ніж за два місяці, після початку війни – 21 квітня 2022 р. Президент України видав указ про створення Національної ради з відновлення України від наслідків війни. Вона стала консультативно-дорадчим органом, на який було покладено обов'язок розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України [84].

У липні 2022 р. у м. Лугано, Швейцарія, відбулася Міжнародна конференція з питань відновлення України, де прем'єр-міністр України Денис Шмигаль представив План Відновлення України. Захід відвідали представники більше ніж 40 країн та 20 міжнародних організацій, а його головною метою було обговорення та прийняття спільної декларації, що підтримує Україну в процесі відновлення після військової агресії з боку Росії [85].

Учасники Міжнародної конференції в Лугано затвердили наступні «принципи відновлення:

1. Партнерство. Процес відновлення очолюється та керується Україною та здійснюється у партнерстві з міжнародними партнерами...

2. Спрямованість на реформи. Процес відновлення повинен сприяти прискоренню, поглибленню, розширенню та досягненню реформ України відповідно до її європейського шляху.

3. Прозорість, підзвітність, верховенство права. Процес відновлення повинен бути прозорим та відповідальним перед народом України. Правова держава повинна систематично зміцнюватися, а корупцію необхідно ліквідувати. Усі фінансові ресурси для відновлення повинні бути справедливими та прозорими.

4. Демократична участь. Процес відновлення має бути спільним зусиллям всього суспільства, яке ґрунтується на демократичній участі населення, включно з тими, кого переміщено чи повертається з-за кордону, місцевого самоврядування та ефективній децентралізації.

5. Залучення багатьох стейкхолдерів. Процес відновлення має сприяти співпраці між національними та міжнародними суб'єктами, включно з приватним сектором, громадянським суспільством, академічними колами та місцевими органами влади.

6. Гендерна рівність та інклюзія. Процес відновлення має бути інклюзивним та забезпечувати гендерну рівність і повагу до прав людини, включаючи економічні, соціальні та культурні права....

7. Сталий розвиток. Процес відновлення має відновити Україну в сталий спосіб відповідно до Порядку денного сталого розвитку на період до 2030 року та Паризької угоди, включаючи соціальні, економічні та екологічні аспекти, включаючи зелений перехід» [86] (переклад з англ. – автор).

Для Плану Відновлення України створено спеціальний сайт – <https://recovery.gov.ua>, де детально представлені всі його складові. Візія Відновлення України звучить так: «Сильна європейська країна – магніт для іноземних інвестицій» [87]. План орієнтований на десятирічний період, з 2023 по 2032 рік, і передбачає реалізацію близько 850 проєктів, загальною вартістю більше 750 млрд дол. Стратегічний курс спрямований на розбудову та оновлення всіх сфер країни, а також на підготовку України до членства в Європейському Союзі.

План передбачає дві основні фази відновлення. Перша, яка триватиме від 2023 до 2025 року, спрямована «на реалізацію 580 проєктів і вартістю понад 350 млрд дол. Друга фаза, яка відбудеться у 2025 – 2032 рр., вміщує 270 проєктів, але буде вимагати значно більших фінансових ресурсів – понад 400 млрд дол. План включає в себе 15 програм, серед яких найдорожчими стали пункти про відновлення та модернізацію житла та інфраструктури регіонів (150 – 250 млрд дол.), розширення та інтеграцію логістики з ЄС (120 – 160 млрд

дол.) та енергетичну незалежність та зелений курс (130 млрд дол.). План відбудови передбачає виділення 60 – 80 млрд дол. на макрофінансову стабільність, 75 млрд дол. на забезпечення конкурентного доступу до капіталу та по 50 млрд дол. на розвиток секторів економіки та зміцнення оборони і безпеки» [88]. План звертає увагу на важливість відновлення вже наразі, наголошуючи на необхідності мати готовий каркас плану ще до завершення війни.

Фінансування Плану складають три ключові джерела:

1) «250 – 300 млрд дол. – партнерські гранти, включаючи кошти на оборону, надзвичайний стан та відновлення.

2) 200 – 300 млрд дол. – кредити від партнерів, що фінансуватимуть модернізацію інфраструктури, енергетичні проєкти та інші сфери.

3) 250 млрд дол. – приватні інвестиції в інфраструктурні проєкти та комерційно вигідні інвестиції» [89, с.12].

Також, на конференції із презентації Плану, Денис Шмигаль наголошував на тому, що «важливим резервом для фінансування відновлення має стати конфіскація активів Росії та російських олігархів, що може забезпечити суму від 300 до 500 мільярдів доларів» [90]. Однак, всеціло розраховувати на ці кошти не варто, оскільки отримати їх від Росії реально лише за умови повноцінної перемоги України. Якщо ж укладеться будь-який гібридний мир, навряд чи ми зможемо отримати ці гроші.

Наступна Міжнародна Конференція з відновлення України (URC 2023) пройшла 21–22 червня 2023 р. в Лондоні. Вона стала продовженням низки важливих комунікативних заходів, які почалися в Лондоні у 2017 р. під назвою Ukraine Reform Conference. Нагадаємо, що попередній етап цього циклу був проведений в Лугано. І хоча після конференції заходу у Лугано Україна отримала значну міжнародну допомогу, потреби в стабілізації та відновленні продовжують вимагати широкої мобілізації держав та приватного сектору. У конференції взяли участь лідери, «міністри та представники 59 країн, 32 міжнародних організацій, понад 500 компаній та 130 громадських організацій»

[91]. Конференція «URC 2023 зосереджувалася на мобілізації міжнародної підтримки для економічної та соціальної стабілізації України, а також на подальшому відновленні від наслідків війни. Учасники обговорювали конкретні заходи, такі як надання екстреної допомоги для термінових потреб та залучення приватного сектору до процесу відновлення» [91].

План Відновлення України в 15 головних національних програмах, частина з яких значною мірою стосується ОМС та буде визначати подальший напрям їхнього розвитку. Відмітимо, що в умовах воєнного стану, місцеве самоврядування в Україні показало свою ефективність. Місцеві органи влади активно функціонували, забезпечуючи надання послуг населенню та підтримку армії. Територіальні громади виступає одним з ключових елементів забезпечення стабільності у тилу. Соціологічне дослідження, яке проводилося Київським міжнародним інститутом соціології у жовтні-листопаді 2022 р. на замовлення Ради Європи, одним з запитань обрало наступне: «Чи потрібно продовжити реформу місцевого самоврядування та децентралізації влади?», на яке, 76,5% респондентів відповіли, що «реформу місцевого самоврядування та децентралізацію влади потрібно продовжувати і лише 14,1% висловилися проти» (рис. 3.1.)

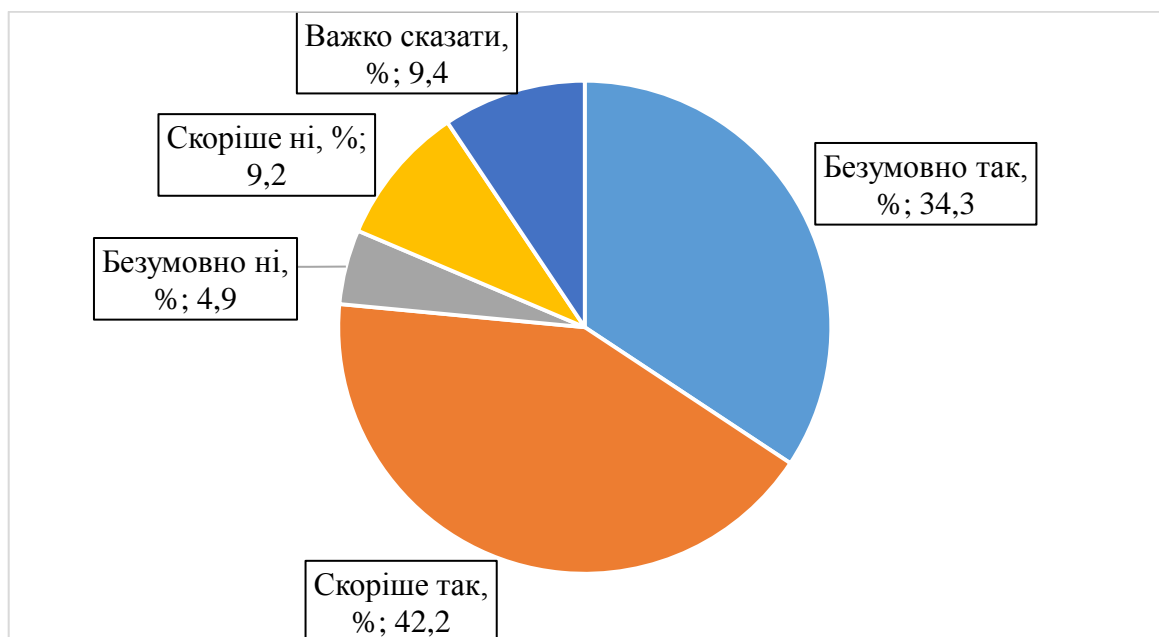

Рис. 3.1. «Чи потрібно продовжити реформу місцевого самоврядування та децентралізації влади» [92, с. 16]

Цікаве спостереження: за період з 2015 до 2021 року частка тих, хто вважає потрібною реформу місцевого самоврядування та децентралізація влади в Україні зростає з 59% до 63%. Проте в надзвичайно складний та насичений воєнними подіями 2022 р. підтримка сягнула 76 %, що свідчить про суспільний запит на продовження даної реформи.

Влада позитивно відреагувала на запит суспільства, тому на початку минулого року, прем'єр-міністр Денис Шмигаль під час засідання Уряду заявив, що «у 2023 році продовжиться реформа децентралізації». В його зверненні йшлося, в першу чергу, про запровадження інституту префектів – посадових осіб, які будуть здійснювати адміністративний нагляд на місцях. Вони мають представляти державу і стежити за конституційністю ухвалених на місцях рішень. А після завершення воєнного стану будуть внесені зміни до Конституції, які фіналізують реформу децентралізації. У підсумку ці заходи мають створити збалансовану, дієву та європейську систему управління зі спроможними громадами[93].

Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, окрім вищезгаданого інституту префектів, визначили на 2023 р. ще кілька пріоритетних напрямів роботи, а саме:

– вдосконалення служби в ОМС і її гармонізація з положеннями державної служби. Мова йде про створення інструментів захисту інтересів працівників на рівні місцевого самоврядування.

– розширення співпраці з світовими партнерами, що включає в себе як внесення змін до законодавства, так і розробку проектів та ініціатив. Так, заплановано запуск Офісу підтримки реформ на рівні ОМС, що відкриє для громад прямий доступ до кращих світових практик та стандартів у сфері місцевого самоврядування.

– проведення реформи містобудування, яка надасть органам місцевого самоврядування реальні інструменти для контролю за забудовою та механізми протидії незаконному будівництву. Зокрема, йдеться про здійснення

моніторингу забудови, можливість містобудівного контролю та знесення незаконних об'єктів за рішенням ОМС без рішення суду [94].

Кінець 2023 р. став насиченим на анонсовані реформи в системі місцевого самоврядування. В листопаді, Мінінфраструктури презентувало Дорожню карту реалізації реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Дорожня карта не лише продовжила реформу децентралізації, але й визначила ключові аспекти відновлення та росту територіальних громад в період воєнного стану та після нього. Стейкхолдерами була сформульована спільна мета – створити умови для формування потужних, багатих, прозорих, інклюзивних та інтегрованих у систему мультирівневого урядування громад. Заступник Міністра розвитку громад, територій та інфраструктури України Олександра Азархіна наголосила, що презентований документ має стати напрямком реформи до 2027 року, узгоджуючи його з Державною стратегією регіонального розвитку та Планом України [95].

Урядовий документ визначає п'ять пріоритетних напрямків для завершення децентралізаційної реформи: підвищення потенціалу громад, фінансове зміцнення, інклюзія, прозорість і запобіжники корупції та мультирівневе управління. Дорожня карта охоплює період до 2027 року і включає конкретні завдання та плани заходів для кожного напрямку.

Завдання плану передбачають:

- врегулювання аспектів адміністративно-територіального устрою;
- трансформацію місцевих державних адміністрацій у префектурні органи;
- відновлення роботи ОМС та виконавчої влади на звільнених територіях;
- чітке визначення повноважень місцевого самоврядування та виконавчої влади за принципом субсидіарності;
- підвищення фінансової спроможності місцевого самоврядування для забезпечення виконання повноважень, передбачених законом;
- створення професійної конкурентноспроможної служби в ОМС;

- створення передумов для залучення жителів до управлінських рішень на місцях та розвиток прямого народовладдя;
- Підвищення інституційної спроможності асоціацій органів місцевого самоврядування;
- Внесення змін до Конституції України для закріплення результатів реформ місцевого самоврядування та територіальної організації влади [96].

Через кілька тижнів, у рамках 18-го пленарного засідання Європейського комітету з питань демократії та урядування Ради Європи (CDDG), Україна представила план реалізації реформи місцевого самоврядування до 2027 року. Ключові заходи реформи повторювали завдання, озвучені раніше у Дорожній карті реалізації реформи ОМС. Оксана Павлюк, представниця Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури, підкреслила, що Україна, навіть у період воєнного стану, продовжує впроваджувати реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Був розроблений план заходів для реалізації реформи в рамках Діалогу високого рівня за підтримки Ради Європи [97].

На початку грудня 2023 р., у м. Буча відбувся форум «Реформи. Децентралізація. Євроінтеграція», де обговорювались перспективи реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади на 2024 р. Віце-прем'єр-міністр з відновлення України та Міністр розвитку громад, територій та інфраструктури України Олександр Кубраков наголосив, що «спроможні громади – основа ефективного відновлення України» та зазначив важливість «синергії органів державної влади, місцевого самоврядування та інституцій громадянського суспільства сприятимуть Україні стійкого демократичного урядування на місцях» [98]. На форумі анонсувалося оновлення законодавства для підвищення інституційної спроможності громад та формування ефективного багаторівневого урядування, було оголошено про запуск цифрової екосистеми управління відбудовою DREAM (в якій на той момент працювало понад 150 громад) та впровадження Геоінформаційної

системи (GiS) для моніторингу та виконання планів відбудови на основі актуальних даних.

Логічним підсумком вищезгаданих заходів стала презентація Мінінфраструктури оновленого проект Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 рр. Вона є одним з ключових документів у регіональній політиці України, оскільки відповідає на виклики після повномасштабного вторгнення та включає нові зобов'язання країни щодо вступу в ЄС.

Пріоритетами оновленої Стратегії стали:

- «Створення безпечових та соціально-економічних умов для повернення українців в регіони та територіальні громади;
- Відновлення та розвиток інфраструктури за принципом «build back better»;
- Розвиток людського капіталу та підсилення економіки на основі внутрішнього потенціалу територій;
- Продовження реформи децентралізації, розвиток інституційної та фінансової спроможності громад та регіонів, розбудову багаторівневого врядування;
- Збереження балансу екосистем та адаптації до зміни клімату;
- Створення системи координації секторальних та державної регіональної політик;
- Підвищення ефективності та прозорості публічного інвестування, удосконалення фінансових інструментів стимулювання регіонального розвитку;
- Побудову партнерств, розвиток міжмуніципального, міжрегіонального та транскордонного співробітництва;
- Залучення громадян до прийняття рішень на державному, регіональному та місцевому рівнях» [99].

Отже, План Відновлення України має багато позитивних моментів, оскільки він націлений на комплексну відбудову та інтеграції країни в Європейський союз. Він враховує завдання інтеграції в ЄС, синхронізацію законодавства, та значною мірою спрямований і на підтримку інституцій. В

умовах війни, значення органів місцевого самоврядування зросло, чим актуалізувало необхідність продовження реформування.

3.2. Рекомендації щодо удосконалення системи місцевого самоврядування в умовах повоєнного відновлення

У зв'язку із повномасштабним вторгненням Росії, діяльність органів місцевого самоврядування зазнала значних змін. Потреба оперативно приймати рішення, негайно діяти та швидко реагувати, – стали новим викликом для ОМС. Забезпечення безпеки та порятунк життів, забезпечення послуг та потреб населення ввійшло в компетенцію територіальних громад під час воєнного стану. Рішення, що приймаються на державному рівні спрямовані на забезпечення потреб не лише цивільного населення, а й військовослужбовців, і нерідко їх виконання лягає (або делегується) на органи місцевого самоврядування.

Система місцевого самоврядування складається з декількох основних складових, які взаємодіють між собою для забезпечення ефективного функціонування та розвитку місцевих громад. Основні складові системи місцевого самоврядування включають, які, за нашим баченням в умовах повоєнного відновлення повинні мати специфічні функції.

До ключових функцій належить планування та управління розвитком, вони розробляють та впроваджують плани розвитку місцевих громад з урахуванням умов війни та потреб мешканців. Органи місцевого самоврядування організовують та забезпечують доступ мешканців до соціальних послуг, таких як медична допомога, освіта, соціальна підтримка тощо та забезпечують управління та розвиток місцевої інфраструктури, включаючи дороги, водопостачання, енергетику, комунальні послуги тощо. Також органи місцевого самоврядування стимулюють розвиток економіки.

Характеристика цих складових включає їхню роль у вирішенні місцевих питань, ступінь впливу на прийняття рішень, рівень автономії та

відповідальності, а також механізми взаємодії з іншими органами місцевого самоврядування та громадськими ініціативами (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Основні складові системи місцевого самоврядування і їх функції в умовах повоєнного відновлення

Назва органу	Характеристика	Функції
Місцеві ради (громади):	місцеві ради є вищими представницькими органами місцевого самоврядування, які обираються мешканцями на виборчих зборах	приймають рішення з питань місцевого значення, розробляють та затверджують місцеві програми та бюджети, контролюють діяльність виконавчих органів та забезпечують представництво інтересів місцевого населення, забезпечують координацію, взаємодію і контроль,
Виконавчі органи	органи, відповідальні за виконання рішень та реалізацію програм, прийнятих місцевими радами	Планування та управління розвитком: керують місцевими установами та службами, здійснюють управління інфраструктурою забезпечують виконання бюджетних програм та проектів, реалізують соціальні та економічні ініціативи. Власне, саме виконавчі органи реалізують місцеві політики щодо відновлення з урахуванням проблем і потреб, стимулюють розвиток економіки
Місцеві комітети та комісії	створюються для обговорення та вирішення конкретних, вузьких питань або проблем, що стосуються місцевої громади	можуть мати різноманітні функції, включаючи потреби в певних послугах, здійснюють планування розвитку, розгляд звернень громадян, контроль за якістю надання послуг тощо.
Місцеві установи та служби	адміністративні та виконавчі органи, комунальні установи галузевого спрямування	здійснюють функції місцевого самоврядування у певних сферах, таких як освіта, охорона здоров'я, житлово-комунальне господарство, транспорт тощо
Громадськість	Громадські організації, органи самоорганізації та місцеві ініціативи	відіграють важливу роль у взаємодії з ОМС, представляючи інтереси громади, забезпечуючи контроль за діяльністю влади та сприяючи вирішенню соціальних, економічних та екологічних проблем.

На цьому тлі плани держави у реформуванні ОМС, які ми згадували раніше, масштабні та амбітні. Маємо надію, що вони будуть реалізовані в повній мірі. Тому зараз коротко охарактеризувати ключові напрями, які першочергово, на нашу думку, потребують змін або вдосконалення.

Регіональна політика відреагувала на нові виклики воєнного стану змінами в чинному законодавстві. Так, ще в липні 2022 р. в ЗУ «Про засади державної регіональної політики» було внесено нову функціональну типологію, яка має наступний вигляд:

– Території відновлення – це мікрорегіони та територіальні громади, де відбувалися бойові дії, тимчасово окуповані, або їх об'єкти інфраструктури постраждали від воєнних подій.

– Регіональні полюси зростання – це території з кращими показниками розвитку, які позитивно впливають на навколишні регіони.

– Території з особливими умовами для розвитку – це території з низьким рівнем розвитку або з обмеженнями для розвитку.

– Території сталого розвитку – це самодостатні мікрорегіони та територіальні громади, готові до збалансованого розвитку в економічній, соціальній та екологічній сферах [100].

Кабінет Міністрів України «визначає перелік функціональних типів територій та встановлює вимоги до показників для їх класифікації. Комісія, створена центральним органом виконавчої влади для оцінки та класифікації територій, проводить оцінку та визначає функціональні типи територій, які потім затверджуються КМУ у Державній стратегії регіонального розвитку України. Окуповані території тут не виносяться в окрему категорію, судячи з усього, вони об'єднані з «територіями відновлення» [100].

Анатолій Ткачук, директор з науки та розвитку ГО «Інститут громадянського суспільства», вніс пропозиції щодо класифікації функціональних типів територій в Україні. Серед запропонованих типів виділено:

- «території відновлення (постраждали війною);
- сільські території;
- території для економічної реструктуризації;
- прикордонні в умовах несприятливості;
- гірські території;

- регіональні полюси зростання (РПЗ):
- міські агломерації».

При розгляді визначення територій відновлення він висловив сумніви щодо його практичної реалізації через нестачу ресурсів та визначив необхідність змінити критерії визначення таких територій:

«Територія відновлення – територіальна громада, територія якої повністю чи частково знаходилась у зоні бойових дій, або перебувала під тимчасовою окупацією, або зазнала руйнувань за умови, що в результаті цього перевищено хоча б один із таких показників:

- зруйнована чи пошкоджена критична інфраструктура, що забезпечувала понад ___% жителів громади;
- зруйнована соціальна інфраструктура (освітня, медична), що забезпечувала понад ___% жителів громади відповідних категорій;
- зруйновано чи є непридатним для проживання житловий фонд, що забезпечував проживання понад ___% жителів громади;
- зруйновано чи припинено діяльність економічних суб'єктів, що забезпечували понад ___% зайнятості працездатного населення громади;
- скорочення населення внаслідок війни склало понад ___% від усього населення громади станом на 01.01.2022 року» [101].

З альтернативних пропозицій територіальної систематизації, виділимо бачення народного депутата Віталія Безгіна, який вказує на потребу класифікації територій за новими типами, враховуючи окупацію та бойові дії. Стратегічне планування має бути гнучким та враховувати різні сценарії: абсолютно мирного, повторення загострення та повномасштабного вторгнення. Економіка та розвиток територій повинні адаптуватися до різних умов, і готовність до кожного можливого сценарію є ключовою.

Він пропонує виділити «4 типи територій:

- тимчасово окуповані території;
- території, де відбуваються бойові дії;

– опорні території – там, де спокійно, але при цьому вони надають першу допомогу тим територіям, де є бойові дії. ... Опорними також можна назвати Житомирську, Дніпропетровську області.

– території глибоко тилу – найбезпечніші області, куди переселилося найбільше населення, куди відбувається релокація підприємств. Це регіони, котрі тепер генеруватимуть основу економіки та мають стати основою для економічного стрибка» [102].

В пропозиції Юрія Ганущака, директора Інституту розвитку територій та експерта з реформ місцевого самоврядування, «розглядається розділення території України на зони залежно від рівня ризику враження. Він визначає такі типи територій: західні області з низьким рівнем ризику, середні області з середнім рівнем ризику та прифронтові території з високим рівнем ризику враження» [103]. Загалом, можливо це відповідає потребам стратегічного планування розвитку територій, особливо в умовах тривалого історичного періоду загрози агресії з метою вирішення безпекових і оборонних потреб.

Нараз прикордонні території України знаходяться в найтяжчих умовах та потребують чіткого законодавчого визначення. Прикордонні території, зокрема ті, які прилягають до заходу України, розглядаються «як вікно для співробітництва та допомоги, у той час як північні і східні рубежі вважаються закритими та небезпечними через загрозу від Росії та Білорусі. Під час війни з Росією і Білоруссю прикордонні території піддаються обстрілам та нападам, існує постійна загроза. Загальна довжина кордону з цими країнами складає майже 3000 км, і тільки п'ятикілометрова зона вздовж цих кордонів вважається особливо небезпечною, вилучаючи з суспільного та економічного життя 15 тис. км² української території. Враховуючи труднощі, такі як низька щільність населення, висока загроза та ускладнена логістика для експорту, необхідно розробка та реалізація програми для прикордонних територій у несприятливих умовах» [104].

Важливим напрямом вдосконалення ОМС залишається реформа децентралізації. Так, виконавча директорка асоціації «Київська агломерація»

Інна Скляр, наголошує, що «завдяки даній реформі голови сільських, селищних та міських рад отримали розширені повноваження, що дозволило їм ефективніше відреагувати на виклики воєнного часу, швидше навіть від державою. Самоврядування виявилось ефективним механізмом, оскільки мери могли діяти оперативно без необхідності очікування змін у законодавстві. Децентралізація сформувала сильні громади з рішучими лідерами, забезпечивши всім рівні повноваження та відповідальність перед мешканцями, що сприяло утриманню багатьох населених пунктів» [105].

Якщо детальніше заглибитися в очікувані законодавчі зміни, то урядовий портал Децентралізація відзначає, що «для продовження реформи необхідно прийняти ряд наступних законів:

- Про засади адміністративно-територіального устрою України.
- Про службу в органах місцевого самоврядування (нова редакція).
Забезпечить рівний доступ до служби в органах місцевого самоврядування, підвищить престижність служби в ОМС, мотивацію місцевих службовців до розвитку громад та власного розвитку.
- Щодо державного нагляду за законністю рішень органів місцевого самоврядування.
- Про місцевий референдум.
- Оновити закони про місцеве самоврядування, про місцеві державні адміністрації» [106].

Додатково до вищезгаданих змін в законодавстві, Олександр Корінний, голова Всеукраїнської Асоціації ОТГ, визначає як важливий момент прийняття законопроектів «Про публічні консультації» (№ 4254) та «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України, щодо усунення дискримінаційних обмежень у здійсненні місцевих запозичень та наданні місцевих гарантій сільськими і селищними територіальними громадами» (№ 6472) [107]. Прийняття цих законів має розмежувати повноваження між рівнями управління на засадах субсидіарності та забезпечити мешканцям громад доступ до механізмів та інструментів впливу на місцеву владу та участі в прийнятті рішень.

Важливою залишається розширення співпраці та координації між різними рівнями влади. Тісна взаємодія між центральним та місцевими органами влади необхідна в першу чергу для забезпечення більш ефективного та злагодженого управління. Так, найбільше питань викликає фактична відсутність в законодавстві районного рівня. У «стратегічній тріаді» – держава, регіон та громада – не знайшлося місця для розвитку районів, що є сигналом щодо бачення поточної адміністративно-територіальної структури в подальших реформах. Обговорення районного рівня розпочалося ще у 2014 р., коли пошуки європейського підходу до побудови нової системи місцевого самоврядування в Україні часто порівнювалися та потребували проміжного рівня між «регіоном» та «громадою»[108].

Схожа ситуація і з районними адміністраціями, котрі не можуть навіть забезпечити свою діяльність. Для прикладу, «на 2023 р. Личківська сільська територіальна громада передала Новомосковській районній державній адміністрації субвенцію у розмірі 120 тис. грн.: 20 тис. грн. на фінансове забезпечення зміцнення матеріально-технічної та фінансової бази органів влади району та 100 тис. грн. на забезпечення матеріальної підтримки на часткове забезпечення витрат на утримання виконавчого комітету Новомосковської районної ради» [109]. Схожу субвенцію на 2024 р. планувала передати і Підгородненська міська рада до Дніпровської районної державної адміністрації [110]. В такій ситуації, коли районний рівень фактично дублюючи певні повноваження області, ще й фінансується за рахунок місцевих бюджетів, виникає потреба чіткого урегулювання його статусу.

Міжмуніципальна співпраця не тільки забезпечує ефективне використання ресурсів та зменшення витрат, а й створює більш широкий доступ до послуг, дає змогу покращити інфраструктуру для мешканців кількох громад одночасно. Організаційно-правові засади співробітництва територіальних громад передбачені у ЗУ «Про співробітництво територіальних громад» від 2014 р. [111]. З реєстру договорів про співробітництво територіальних громад видно, що наразі в Україні зареєстровано 1056 таких

договорів (дані на 01 лютого 2024 р.). Так, кількість договорів міжмуниципального співробітництва з моменту набрання чинності невпинно зростала, але в період війни вона значно зменшилася. Співробітництво щодо реалізації спільних проектів стало найпопулярнішою формою, охопивши більше 60 % усіх укладених договорів. Така популярність пояснюється спрощеною процедурою укладання угоди [112, с.42]. Останні зміни до законодавства надали можливість громадам «приєднуватися до існуючого співробітництва, дозволили головам громад самостійно ініціювати приєднання з подальшим закріпленням на сесії та визначили порядок проведення дистанційних засідань комісії з підготовки проекту договору про співробітництво» [113] Так, згідно з реєстром договорів про співробітництво територіальних громад, «у 2014 р. було зареєстровано 2 договори, 2015 – 27 , 2016 – 38, 2017 – 51, 2018 – 177, 2019 – 230, 2020 – 106, 2021 – 145, 2022 – 111, 2023 – 140 та за перший місяць 2024 – 16. Тобто найбільша кількість угод уклалися протягом 2018 – 2019 рр.» [114].

Ще однією причиною зменшення кількості угод міжмуниципального співробітництва, окрім бойових дій на території України, можна вважати недооцінення можливостей та перспектив співробітництва самими громадами. Для цього необхідна інформаційна кампанія серед громад про можливості та переваги, тренінги та консультації для представників громад, створення платформ для обміну досвідом та активне залучення громадян до процесу.

В умовах війни громади зіткнулися проблемами облаштування притулків для проживання ВПО та забезпечення їх регулярним харчуванням. Вирішувати такі питання ефективніше шляхом ініціювання співпраці між громадами, оскільки багато з них стикаються з обмеженими власними ресурсами, які і без того значно зменшилися в силу тривалої війни [115, с. 160]. Прикладом схожої співпраці стала ініціатива Бориспільської міської ради та Гостомельської селищної ради спільно створити повноцінний реабілітаційний центр, але об'єднавши зусилля. У контексті відновлення важливим є розуміння, що саме відновлюється. Замість того, щоб слідувати трендам і будувати схожі об'єкти

по всій території, раціональніше буде синхронізувати дії. Якщо, наприклад, Буча вже створила індустріальний парк, то немає сенсу повторювати подібний у поруч. Ідея в тому, щоб громади спільно обговорювали питання відновлення, розуміли наміри сусідніх громад і враховували це у своєму плануванні[116].

У зв'язку з цим виникає потреба внесення змін до законодавства України у сфері співробітництва територіальних громад, з урахуванням особливостей повоєнної відбудови України. Крім того, багато громад наразі виконують обов'язки, які не є характерними для них, і тому доцільно розглянути можливість надання додаткового державного фінансування угодам про співпрацю між громадами, спрямованим на подолання наслідків російської військової агресії в Україні [117, с. 159].

3.3. Виокремлення першочергових пріоритетів системи місцевого самоврядування у повоєнний період

Для створення сприятливої атмосфери та комфортних умов в громаді, прозорості та ефективної реалізації проектів відновлення, важливим фактором залишається активна участь громадян у житті громади та процесі прийняття рішень. Так, головними ініціаторами проектів мають ставати саме громади. Місцевій владі необхідно створити умови для розвитку такого середовища та залучення якомога більшого відсотку населення [118, с.49]. До таких заходів можемо віднести: підтримка розвитку громадських об'єднань та ініціатив; відкритість та доступність інформації про рішення, які приймаються; проведення публічних обговорень та консультацій з громадськістю стосовно важливих рішень; розвиток електронних інструментів зв'язку між громадянами та органами влади (офіційна сторінка в Facebook, канали в Telegram та Viber).

Відповідно до аналізу, який провів Центр Розвитку Інновацій, майже 70% громадян України виражають готовність активно приєднатися до процесу відновлення країни через різноманітні способи. Це може бути участь у громадських слуханнях та обговореннях, внесення пропозицій до проектів,

участь у відкритих публічних голосуваннях за регіональні та місцеві ініціативи, або проведення публічного моніторингу та оцінки виконання проектів, аналізу динаміки розвитку громад [119]. Варто зауважити, що активні громадяни не тільки контролюють владу, а й можуть стати захисниками чесних ОМС, якщо проти останніх навмисно поширюють фейкову та неправдиву інформацію (не будемо забувати, що навіть місцеве самоврядування – це також політика).

Варто пам'ятати про інформаційну війну, фейкові новини та ІПСО, якими Росія намагається підірвати авторитет української влади, в тому числі і місцевого самоврядування. Громадська довіра важлива для підтримки місцевих ініціатив, реформ та забезпечення стабільності. Відсутність довіри до органів місцевого самоврядування може завадити відновленню та відбудові. Низька довіра до політичних процесів, зокрема виборів, може породжувати шахрайство та загрожувати мирній передачі влади. У дослідженнях в різних постконфліктних країнах виявлено, що важливим фактором формування довіри до місцевої влади є задоволеність громадян державними послугами, демонстрація стурбованості з боку влади та реагування на потреби населення. Завершення війни та перспектива мирного існування стимулює довіру та надію суспільства [120].

Для забезпечення більш ефективного та самодостатнього відновлення та функціонування місцевих органів влади необхідне зміцнення фінансової бази місцевих органів влади. Це можливо зробити шляхом збільшення податкових доходів місцевих бюджетів, перерозподілу бюджетних коштів між різними рівнями влади або залученням інвестицій. За умови достатнього фінансування одним з пріоритетних завдань громади залишається розвиток місцевої інфраструктури (доріг, енергетики, водопостачання та водовідведення), що безпосередньо впливає на якість життя населення та є основою для розвитку місцевої економіки. Не забуваємо, що в контексті підтримки соціальної сфери органи місцевого самоврядування відіграють ключову роль. Забезпечення доступу до освіти, медичного обслуговування та соціальних послуг сприятиме

забезпеченню стабільності та добробуту населення, покращенню якості життя, та як наслідок стабілізації демографічної ситуації [121, с.213].

Альтернативним джерелом фінансування можуть стати кошти міжнародної допомоги. Важливо налагоджувати співпрацю з міжнародними організаціями, створюючи в органах місцевого самоврядування відділ, відповідальний за комунікації та міжнародні зв'язки. Ефективність такої співпраці визначається можливістю вирішення нагальних проблем громад. Це важливо незалежно від того, чи перебувають громади в зоні конфлікту чи окупації. Громади потребують підтримки ззовні для задоволення своїх потреб. Досвід країн, які пережили воєнний період, підтверджує важливість такої взаємодії [122].

Разом зі збільшенням доходів необхідно вдосконалювати і систему контролю за використанням виділених фінансів, щоб запобігти корупції та нецільовому використанню бюджетних коштів. Важливо забезпечити прозорість та відкритість діяльності місцевих органів влади шляхом впровадження електронних сервісів та звітності, публікації і висвітленні всіх проєктів та закупівель.

Планування розвитку територій у процесі відбудови країни має відбуватися з урахуванням заходів, спрямованими на відновлення та забезпечення безпеки громадян. Згідно зі ст. 2 ЗУ «Про регулювання містобудівної діяльності» планування територій «здійснюється на державному, регіональному та місцевому рівнях відповідними органами виконавчої влади ... та органами місцевого самоврядування» [123]. Ключовими завданнями планування сьогодні стає зменшення впливу воєнного стану та раціональне використання ресурсів. Містобудівні норми визначатимуть територіальну та економічну ефективність, сприятимуть відновленню та впровадженню нових проєктів.

Умови війни і повоєнний період створюють низку особливостей у роботі органів місцевого самоврядування. У повоєнний період умови роботи системи органів місцевого самоврядування будуть мати деякі особливості, відмінні від

сьогоднішніх, особливо у контексті відновлення територій після війни. Нами проведено порівняльний аналіз першочергових пріоритетів діяльності системи місцевого самоврядування в умовах воєнного стану й в повоєнний період (табл. 3.2)

Таблиця 3.2

Порівняльний аналіз першочергових пріоритетів системи місцевого самоврядування в умовах воєнного стану й у повоєнний період

В умовах війни		У повоєнний період	
Пріоритети діяльності	Характеристика	Пріоритети діяльності	Характеристика
Екстреність та мобільність	готовність і спроможність до екстрених ситуацій та швидкого реагування на зміни в обстановці. Це може вимагати розробки та впровадження планів надзвичайних ситуацій та оперативного прийняття рішень	Фокус на відновленні та реконструкції	координація зусиль з відновлення та реконструкції пошкоджених інфраструктурних об'єктів, житлового фонду, соціальних та економічних систем.
Координація з військовими та правоохоронними органами	здійснення співпраці з військовими та правоохоронними органами для забезпечення безпеки та координації заходів зі збереження громадського порядку	Планування стратегій розвитку	розробка та впровадження стратегій розвитку місцевих громад з урахуванням потреб та можливостей після війни
Надання гуманітарної допомоги	організація та забезпечення доставки гуманітарної допомоги місцевому населенню, включаючи харчування, медичну допомогу, притулок та інші необхідні ресурси	Планування і стимулювання соціально-економічного розвитку	планування і здійснення заходів для стимулювання економічного зростання, створення нових робочих місць та підтримки підприємницької діяльності
Організація евакуації та притулку	організація евакуації місцевого населення та забезпечити їм притулок та безпеку	Управління міжетнічними та соціокультурними відносинами	усунення проблем у міжетнічних та соціокультурних відносинах, сприяння побудові мирних відносин та співіснуванню різних груп населення.
Інформування та комунікація	забезпечення інформаційної безпеки та комунікації з місцевим населенням щодо небезпек, евакуації, надання допомоги та інших питань	Залучення громади до прийняття рішень	активізація участі громади у процесі відновлення та розвитку, стимулювання участі громадян у прийнятті рішень, проводять громадські консультації та слухання.
Залучення міжнародної допомоги	співпраця з міжнародними організаціями та донорами для забезпечення фінансування та технічної підтримки безпеки, гуманітарної допомоги тощо	Залучення міжнародної допомоги	співпраця з міжнародними організаціями та донорами для забезпечення фінансування та технічної підтримки проектів з відновлення тощо

Виокремлені нами пріоритети враховують специфіку післявоєнного періоду та допомагають місцевим громадам ефективно відновлюватись та розвиватись після війни.

Варто враховувати, що після війни в Україні зросте кількість осіб із інвалідністю, зокрема і дітей, тому важливо створити умови для їх швидкого

відновлення та адаптації до повноцінного життя в суспільстві. У цьому контексті повоєнної відбудови важливим орієнтиром є 11-та Ціль сталого розвитку, яка визначає пріоритети для забезпечення інклюзивності, безпеки та життєстійкості міст і громад. В ній відзначається забезпечення загального доступу до безпечного житла та транспортної інфраструктури, ефективне планування населених пунктів, управління ними з врахуванням громадської участі, а також захист культурної та природної спадщини. Планування територій включає створення безпечних та доступних зелених зон та громадських місць, будівництво міцних та екологічно безпечних будівель з використанням місцевих ресурсів тощо [124].

Лейпцизька хартія «Міста Європи на шляху до сталого розвитку» визначає інтегрований підхід до розвитку європейських міст, принципи якого застосовуються як в Європі, так і в інших країнах світу. Інтегрований розвиток міст визначається як координація просторових і пріоритетних напрямків у міському плануванні [125]. Впровадження інтегрованого розвитку міст передбачає створення концепцій та планів місцевого планування та розвитку, які включають просторові, тимчасові та фінансові аспекти розвитку територій, залучення громадськості, зацікавлених сторін та органів місцевого самоврядування. Правова основа цього планування визначена розпорядженням КМУ «Про схвалення Концепції запровадження інтегрованого розвитку громад та затвердження плану заходів з її реалізації» [126]. Інтегрований підхід є інструментом для досягнення сталого розвитку та реалізації домовленостей між громадою, владою та бізнесом стосовно довгострокових пріоритетів розвитку громади.

Одним з елементів повоєнної відбудови, в політичній площині, можна вважати проведення виборів на окупованих або деокупованих територіях. Фахівці ООН відзначають, що у деяких країнах нові вибори після конфліктів можуть запустити демократичні процеси, проте їх проведення вимагає обережності, зокрема що стосується забезпечення безпеки громадян. Поспішні вибори можуть призвести до нового напруження та конфліктів [127]. На сьогодні

в Україні не говорять про вибори, проте з часом соціальна напруга може зростати. Непопулярні кроки, які влада вимушена робити для забезпечення виживання країни породжуватимуть все більше питань до неї, одним з яких може бути питання легітимності. Попри все, варто пам'ятати, що безпека має бути основною умовою для проведення виборів, не виключаємо залучення міжнародних миротворців.

Відкритим залишається питання моделі виборів до ОМС. Останні вибори проходили за змішаною системою, адже у територіальних громадах, де проживає більше 10 тисяч чоловік, була використана партійна пропорційна системою з елементами відкритих списків. «Подібна «партизація» посилює політизацію ОМС та створила реальну загрозу впливу керівництва партій на обраних депутатів та очільників громад» [128, с. 73]. Схожі перестороги стосуються і механізму обрання старост сіл, адже кандидатуру на дану посаду затверджує місцева рада, що у майбутньому може стати підґрунтям суперечок: призначений староста може не сприйматися жителями несеного пункту.

Варто пам'ятати, що розпочаті реформи системи місцевого самоврядування ще не є завершеними, що означає, як можливість продовження модернізації, так і загрозу їх згорання. Загалом, вони несуть в собі значний потенціал для покращення якості життя громадян на місцевому рівні та ефективності управління. Проте досягнення цієї мети потребує вдосконалення законодавства, підвищення фінансової стійкості територіальних громад, забезпечення дотримання принципів прозорості та відкритості.

Висновки до 3 розділу

У даному розділі досліджено систему місцевого самоврядування в умовах повоєнного відновлення. Проаналізовано План Відновлення України та стратегію реформування місцевого самоврядування. Надано наші рекомендації щодо удосконалення системи місцевого самоврядування в умовах повоєнного відновлення.

1. Україна, відразу після початку війни в квітні 2022 р., вжила активних заходів щодо відновлення та реформування країни, визначаючи пріоритети і конкретні напрямки роботи. План Відновлення України розрахований на десятирічний період (2023 – 2032) і включає понад 850 проєктів, орієнтованих на розвиток різних сфер країни. Фінансування плану передбачає участь партнерських грантів, кредитів від партнерів, приватних інвестицій, а також конфіскацію активів Росії та російських олігархів. Значною мірою відновленню сприяють міжнародні конференції, де обговорюється не лише планів, а й обсяги підтримки світової спільноти. Рішення, ухвалені на міжнародному рівні, свідчать про готовність глобальної спільноти підтримати Україну в цьому важливому процесі.

2. Ключовим аспектом є усвідомлення необхідності відновлення вже наразі, а не чекати завершення війни. Дорожня карта реалізації реформи місцевого самоврядування та оновлена Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 рр. визначають конкретні завдання і напрями щодо підвищення потенціалу громад, фінансового зміцнення, інклюзії, прозорості та розвитку мультирівневого урядування. Гнучкість стратегічного планування проявляється у готовності адаптуватися до різних імовірних сценаріїв розвитку подій.

Рекомендації щодо удосконалення системи місцевого самоврядування в умовах повоєнного відновлення першочергово потребують вдосконалення нормативного-правового забезпечення місцевого самоврядування, зокрема, адаптації законодавства до воєнних реалій та визначення чітких повноважень органів місцевої влади в умовах майбутнього відновлення.

3. Невирішеною залишається проблема класифікації територій. Різноманітні пропозиції враховують практичний аспект реалізації стратегічного планування в умовах воєнного стану. Доцільно вирізнити: тимчасово окуповані території, території з бойовими діями, опорні території та території глибокого тилу. Особливої уваги потребують прикордонні територіям, які мають підвищені ризики загрози. В першу чергу це має проявитися в чітке

законодавче урегулювання їхнього статусу та створення ряду програм для розвитку та посилення безпеки.

4. Важливим залишається і реформа децентралізації. Її здобутками стало розширення повноважень місцевих рад, що сприяло швидкій реакції на виклики воєнного часу. Однак проблемою залишається відсутність чіткого регулювання районного рівня в законодавстві, що призводить до його паралізації та додаткового фінансового навантаження на державний та іноді місцеві бюджети. Налагодження співпраці та координації між різними рівнями влади є необхідним кроком для забезпечення ефективного та злагодженого управління.

5. Міжмуніципальна співпраця – цінний інструментом для оптимального використання ресурсів, зменшення витрат та покращення інфраструктури для кількох громад одночасно. Зменшення кількості угод співробітництва можна пояснити фактором війни та недооцінення можливостей громадами. В цій ситуації, актуальними стануть інформаційні кампанії, тренінги та створення публічного простору для обміну досвідом між громадами.

6. Існує значний потенціал участі громадян у процесі відновлення країни – майже 70% населення України. Рекомендується залучення громадської участі до управління процесами відновлення для забезпечення легітимності та довіри громадян. Акцентовано на потребі розробки та впровадження програм підтримки громад у післявоєнний період, спрямованих на соціально-економічний розвиток, інфраструктурні проекти та підвищення якості життя.

Зміцнення фінансової бази місцевих органів влади є критичним для їхньої ефективності та самодостатності. Це можливо за рахунок збільшення податкових доходів, перерозподілу бюджетних коштів та залучення інвестицій. Співпраця з міжнародними організаціями та залучення міжнародної допомоги може стати альтернативним джерелом фінансування.

6. Виокремлені першочергові пріоритети діяльності системи місцевого самоврядування в умовах воєнного стану й в повоєнний період, які враховують специфіку післявоєнного періоду та допомагають місцевим громадам ефективно відновлюватись та розвиватись після війни, зокрема: координація

зусиль з відновлення та реконструкції пошкоджених інфраструктурних об'єктів, житлового фонду, соціальних та економічних систем; розробка та впровадження стратегій розвитку місцевих громад з урахуванням потреб та можливостей після війни; планування і здійснення заходів для стимулювання економічного зростання, створення нових робочих місць та підтримки підприємницької діяльності; усунення проблем у міжетнічних та соціокультурних відносинах, сприяння побудові мирних відносин та співіснуванню різних груп населення; активізація участі громади у процесі відновлення та розвитку, стимулювання участь громадян у прийнятті рішень, проводять громадські консультації та слухання; співпраця з міжнародними організаціями та донорами для забезпечення фінансування та технічної підтримки проектів з відновлення тощо.

7. Після війни важливо враховувати потреби осіб із інвалідністю та забезпечувати умови для їхньої швидкої адаптації та відновлення в суспільстві. Інтеграція принципів 11-ої Цілі сталого розвитку у планування територій може стати важливим кроком у цьому напрямку. Отже, успішне відновлення країни потребує системного підходу, громадської участі, фінансової самодостатності, прозорості та інтегрованого підходу для успішної відновної діяльності та сталого розвитку. Удосконалення системи місцевого самоврядування в умовах повоєнного відновлення передбачає комплексний підхід, враховуючи законодавчі, соціально-економічні та громадські аспекти, з метою створення стійкого та справедливого суспільства.

ВИСНОВКИ

В рамках виконання роботи досліджено напрями удосконалення системи місцевого самоврядування в Україні в умовах повоєнного відновлення. Відповідно до поставлених у вступі завдань, отримали наступні висновки:

1. Визначено поняття та основні концепції місцевого самоврядування. За основу визначення терміну «місцеве самоврядування» були взяті офіційні документи: Європейська Хартія місцевого самоврядування та ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні». Аналіз різних теорій показав, що ідея місцевого самоврядування виникла не одразу, а є результатом багаторічного еволюційного процесу. До основних теоретичних концепцій відносять: вільної громади, господарська, громадівська, державницька, муніципального дуалізму та соціального обслуговування. Кожна з них по-різному визначає коло повноважень місцевого самоврядування та його співвідношення з державною владою. За роки незалежності, відповідно до прийнятих законів та постанов, в Україні періодично змінювалися дві основні концепції: громадянська та державницька. На сьогодні, українське місцеве самоврядування продовжує поєднувати елементи обох концепцій.

2. Розглянуто історію становлення місцевого самоврядування в Україні. Витоки вітчизняного місцевого самоврядування починаються в період України – Русі на засадах звичаєвого права: на селі була верв (община), а в місті – віче (збори вільних мешканців). Становлення місцевого самоврядування в Україні пройшло чотири етапи. Перший етап починається з перших форм слов'янського самоврядування в племінних союзах та завершується в сер. XIV ст., коли українські землі потрапляють під вплив Королівства Польського та Великого князівства Литовського. Другий етап характеризується втратою українською державності та появою західноєвропейської моделі місцевого самоврядування за магдебурзьким правом і завершується в першій пол. XVII ст. Третій етап розпочинається становленням української козацької держави – Гетьманщини та поєднує в собі світлі роки козацького самоврядування та темні

часи русифікації до поч. ХХ ст. Четвертий етап починається з складних революційних 20-х років ХХ ст. та продовжується до сьогоднішнього часу. В ньому змішалися українське самоврядування УНР та ЗУНР, фіктивність Рад депутатів трудящих та відроджене місцеве самоврядування територіальних громад часів незалежності.

3. Проаналізовано основні досягнення реформи децентралізації в Україні з моменту старту та до початку повномасштабної війни. Реформа стала ключовим етапом трансформації системи місцевого управління. Завершилося створення об'єднаних територіальних громад, обрано місцеві та очільників громад. Відбулася децентралізація фінансів, що дозволило збільшити доходи місцевих бюджетів та забезпечити фінансову самостійність ОТГ. Пройшла передача в компетенцію місцевих органів влади ряду повноважень, зокрема у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, благоустрою територій тощо. Відбулося залучення більшої участі громадян у прийнятті рішень на місцевому рівні та підвищення рівня довіри до влади.

4. З'ясували виклики та проблеми у функціонуванні системи місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану. Викликом для місцевих рад залишається єдиний підхід у розмежуванні повноважень на територіях: «без бойових дій», «які звільнені» та «з бойовими діями та окупацією». Уніфіковане законодавство не здатне в повній мірі врахувати потреби окупованих територій, не обмежуючи при цьому діяльність ОМС в тилу. Виявлено недоліки в законодавчому регулюванні у нерозподіленості повноважень між військовими адміністраціями та органами місцевого самоврядування. Окреслено виклики з якими стикається система місцевого самоврядування в умовах воєнного стану: труднощі у наданні соціальних послуг через закриті певні реєстри, перекладання видатків оборони на ОМС, інтеграція ВПО в громаду, інформаційна війна та ін. З метою виявлення потреб громад Дніпропетровської області взято участь та використано результати фасилітаційних зустрічей БО «Благодійний фонд «ГЛОБА22». Основними проблемами, які потребують вирішення, з точки зору мешканців громад, стали:

створення безпекових умов, організація освіти дітей та дорослих, питання безробіття, створення робочих місць та ін.

5. Досліджено зарубіжний досвід повоєнного відновлення країн. Для порівняння було обрано наступні країни: Німеччина, Японія, Південна Корея, Ізраїль та Боснія і Герцеговина. Аналіз повоєнного відновлення даних країн свідчить про унікальні моделі та підходи, обумовлені специфікою кожної з них, соціокультурним контекстом та інституційною спроможністю. Разом з тим, можна виділити спільні риси та маркери, які стануть корисними для повоєнного відновлення України. Важливу роль у відновленні відводиться міжнародній підтримці та фінансовій допомозі з боку партнерів. Як показав досвід Німеччини та Японії, ключовим у даному випадку є диверсифікація отриманих коштів з метою зміцнення власної економіки, створення сприятливих умов для інвестицій та розвитку людського капіталу. Разом з тим, лише фізична відбудова, без інституційні змін та реформи системи управління, не гарантує розвиток та стабільність (прикладом втраченої можливості інституційної реформи – Федерація Боснія та Герцеговина). Небезпека зовнішньої агресії, характерна для України, перегукується з схожою проблемою у Ізраїлю та Південної Кореї. Потенційна загроза військової агресії визначила військово-промисловий комплекс, як один з пріоритетних напрямів економіки, що в перспективі зробило дані країни впливовими гравцями на світовому ринку зброї.

6. Проаналізовано План Відновлення України, як базовий документ, який визначає пріоритетні напрями майбутньої відбудови та спрямований на прискорення стійкого економічного зростання. План розрахований на десятирічний період (2023 – 2032) і включає понад 850 проєктів, орієнтованих на розвиток різних сфер країни. Фінансування Плану передбачає участь партнерських грантів, кредитів від партнерів, приватних інвестицій. Значною мірою відновленню сприяють міжнародні конференції де обговорюється не лише планів, а й обсяги підтримки світової спільноти. Дорожня карта реалізації реформи місцевого самоврядування та оновлена Державна стратегія

регіонального розвитку на 2021-2027 рр. визначили конкретні завдання і напрями щодо підвищення потенціалу громад, фінансового зміцнення, інклюзії, прозорості та розвитку мультирівневого урядування.

7. Розроблено рекомендації щодо удосконалення системи місцевого самоврядування в умовах повоєнного відновлення. Система місцевого самоврядування в першу потребує вдосконалення нормативно-правового забезпечення, адаптації законодавства до нових реалій та визначення чітких повноважень органів місцевої влади в умовах відновлення територій. Одним з основних аспектів є класифікація територій. Рекомендовано розрізняти тимчасово окуповані території, території з бойовими діями, опорні території та території глибокого тилу. Завершення потребує реформа децентралізації, зокрема прийняттям ряду законів та чіткого врегулювання повноважень районного рівня. Наголошено на важливості міжмуніципальної співпраці в процесі відновлення, а також обговоренні, узгодженні та можливій реалізації спільних проектів між сусідніми громадами. Виявлено, що майже 70% населення України готові приймати активну участь у процесі відновлення, тому ОМС необхідно створити умови для реалізації місцевих ініціатив. Зміцнення фінансової бази громад є можливим за рахунок збільшення податкових доходів, перерозподілу бюджетних коштів та залучення інвестицій. Альтернативним джерелом фінансування має бути співпраця з міжнародними організаціями. У контексті повоєнної відбудови важливим орієнтиром є 11-та Ціль сталого розвитку, а саме забезпечення інклюзивності, безпеки та життєстійкості міст і громад.

8. Виокремлені першочергові пріоритети діяльності системи місцевого самоврядування в умовах воєнного стану й в повоєнний період, які враховують специфіку післявоєнного періоду та допомагають місцевим громадам ефективно відновлюватись та розвиватись після війни, зокрема: координація зусиль з відновлення та реконструкції пошкоджених інфраструктурних об'єктів, житлового фонду, соціальних та економічних систем; розробка та впровадження стратегій розвитку місцевих громад з

урахуванням потреб та можливостей після війни; планування і здійснення заходів для стимулювання економічного зростання, створення нових робочих місць та підтримки підприємницької діяльності; усунення проблем у міжетнічних та соціокультурних відносинах, сприяння побудові мирних відносин та співіснуванню різних груп населення; активізація участі громади у процесі відновлення та розвитку, стимулювання участі громадян у прийнятті рішень, проводять громадські консультації та слухання; співпраця з міжнародними організаціями та донорами для забезпечення фінансування та технічної підтримки проектів з відновлення тощо.

Наші розробки опубліковані у виданнях [118; 121].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Утвенко В. В. Теорія та історія місцевого самоврядування: Навч. посібник. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. 234 с.
2. Європейська хартія місцевого самоврядування : ратифіковано Законом від 15.07.1997 р., № 452/97-ВР. Дата оновлення: 16.11.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 15.10.2023).
3. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р., № 280/97-ВР. Дата оновлення: 10.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.10.2023).
4. Конституція України : офіц. текст від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.10.2023).
5. Співак Д. П. Сучасні теорії та моделі місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми політики* : збірник наукових праць. Одеса, 2012. Вип. 44. С. 112-124.
6. Слесар К. Теорії та моделі місцевого самоврядування. *Науковий блог. Національний університет «Острозька академія»*, 2017. URL: <https://naub.oa.edu.ua/teoriyi-ta-modeli-mistsevoho-samovryadu/> (дата звернення: 17.10.2023).
7. Дем'яненко Н. «Громадівський соціалізм» М. П. Драгоманова: витоки, сутність, еволюція змісту. *Педагогічні науки*, 2013. Вип. 1. С. 96-102.
8. Мішина Н. В. Теорії місцевого самоврядування і самоорганізація населення. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Одеса, 2009. Т. 8. С. 163-170.
9. Майданник О. Становлення та розвиток української моделі місцевого самоврядування. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*, 2018. № 1. С. 55-59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VAPSV_2018_1_12 (дата звернення: 16.10.2023).

10. Тищенко К. М. Поняття та основні теорії походження місцевого самоврядування. *Державне будівництво*, 2009. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_1_21 (дата звернення: 21.10.2023).

11. Утвенко В. В. Теорія та історія місцевого самоврядування : Навч. посібник. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. 234 с.

12. Майданник О. Становлення та розвиток української моделі місцевого самоврядування. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2018. № 1. С. 55-59. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/VAPSV_2018_1_12 (дата звернення: 16.10.2023).

13. Кржицький С. Д. Античні держави Північного причорномор'я. *Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В* / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : В-во «Наукова думка», 2003. 688 с. URL:http://www.history.org.ua/?termin=Antychni_derzhavy (дата звернення: 15.11.2023)

14. Болдирев С. В. Організаційно-правові питання місцевого самоврядування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2003. 22 с.

15. Грицяк І. Зародження, становлення і розвиток місцевого самоврядування в Україні. *Місьцеве самоврядування та регіональний розвиток в Україні*, 2013. № 2. С. 58-64. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/mcrru_2013_2_25 (дата звернення: 12.11.2023)

16. Литвиненко І. Л. Історичні традиції становлення і розвитку місцевого самоврядування в Україні. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*, 2002. № 1. С. 43-49. URL:http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unzap_2002_1_10.pdf (дата звернення: 11.11.2023)

17. Руденко О. М., Козюра І. В., Ткаленко Н. В., Маргасова В. Г. Історія та теорія місцевого самоврядування : навч. посібн. Київ, 2016. 226 с.

18. Клімова Г. П. Місьцеве самоврядування в Україні: історія і сучасність. *Державне будівництво та місьцеве самоврядування*. Харків, 2004. Вип. 8. Право. С. 80-89.

19. Мальчин Ю.М., Чумак В.А. Історія місцевого самоврядування України : навч. пос. Київ : АМУ, 2017. 88 с.

20. Литвиненко І. Л. Історичні традиції становлення і розвитку місцевого самоврядування в Україні. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*, 2002. № 1. С. 43-49. URL:http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unzap_2002_1_10.pdf (дата звернення: 11.11.2023).

21. Ольхіна Н. І. Костомаров як історик християнської козацької республіки. *Сторінки історії : збірник наукових праць*, 2009. Вип. 29. С. 21–29.

22. Власов В. С. Історія України : комплексне видання. Київ : Літера ЛТД, 2014. 336 с.

23. Степанков В. С. Березневі статті 1654. *Україна в міжнародних відносинах*. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 1. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. С. 64-66.

24. Власов В. С. Історія України : комплексне видання. Київ : Літера ЛТД, 2014. 336 с.

25. Ткаченко О. О. Роль Земської реформи 1864 року в формуванні селянського самоврядування на Україні в другій половині XIX – на початку XX століття. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*, 2010. № 3. С. 99-102. - URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2010_3_24 (дата звернення: 14.11.2023).

26. Куйбіда В. Конституційно-правові проблеми міського самоврядування. Львів : Літопис, 2001. 375 с.

27. Мироненко О. М. Закон Української народної республіки про національно-персональну автономію 1918. *Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й* / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : В-во «Наукова думка», 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zakon_UNR_pro_personalnu_avtonomiya_1918 (дата звернення: 13.11.2023).

28. Клімова Г. П. Місцеве самоврядування в Україні: історія і сучасність. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Харків, 2004. Вип. 8. Право. С. 80-89.

29. Кириченко, Ю. М. Історія розвитку місцевого самоврядування України в ХХ ст. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. Харків : ХНУ, 2012. № 1000: Серія «Право». С. 70-75.

30. Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування: Закон Української РСР від 07.12.1990 р. № 533-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-12/ed19901207#Text> (дата звернення: 11.11.2023).

31. Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування: закон України від 26.12.1992 р., № 533-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-12/ed19921226#Text> (дата звернення: 11.11.2023).

32. Литвиненко І. Л. Історичні традиції становлення і розвитку місцевого самоврядування в Україні. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*, 2002. № 1. С. 43-49. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unzap_2002_1_10.pdf (дата звернення: 11.11.2023).

33. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р., № 280/97-ВР. Дата оновлення: 10.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.10.2023).

34. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII. Дата оновлення: 05.02.2015. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> (дата звернення: 14.10.2023).

35. Що таке децентралізація? *Децентралізація*. URL: <https://decentralization.gov.ua/questions/1?page=2> (дата звернення: 13.09.2023).

36. Реформа децентралізації об'єднала країну і стала ефективною альтернативою федералізації, – Володимир Гройсман. *Урядовий портал*. 2019. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/reforma-decentralizaciyi-obyednala-krayinu-i-stala-efektivnoyu-alternativoyu-federalizaciyi-volodimir-grojsman> (дата звернення: 08.10.2023).

37. Лелеченко А. П., Васильєва О. І., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навч. посіб. Київ, 2017. 110 с.

38. Навіщо децентралізація?. *Децентралізація.* URL: <https://decentralization.gov.ua/about> (дата звернення: 13.09.2023).

39. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 23.10.2023).

40. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин : Закон України від 26.04.2015 р. № 12, ст. 76. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-19#Text> (дата звернення: 26.10.2023).

41. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 2015 р. № 7-8, № 9, ст.55. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71-19#Text> (дата звернення: 26.10.2023).

42. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII. Дата оновлення: 05.02.2015. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> (дата звернення: 07.11.2023).

43. Навіщо децентралізація?. *Децентралізація.* URL: <https://decentralization.gov.ua/about> (дата звернення: 17.09.2023).

44. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 р. № 1508-VII. Дата оновлення: 04.04.2023. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> (дата звернення: 12.11.2023).

45. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII. Дата оновлення: 01.01.2024. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> (дата звернення: 10.01.2024).

46. Реформа децентралізації. *Урядовий портал*. URL: [_https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi](https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi) (дата звернення: 12.11.2023).

47. Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад...: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.06.2020 р., №№ 707-р – 730-р URL: <https://www.kmu.gov.ua/npasearch?&key=%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B2&from=12.06.2020&to=12.06.2020> (дата звернення: 12.11.2023).

48. Реформа децентралізації. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi> (дата звернення: 12.11.2023).

49. Про утворення та ліквідацію районів: Постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 р. № 807-IX. Дата оновлення: 07.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (дата звернення: 11.11.2023).

50. Про призначення чергових місцевих виборів у 2020 році: Постанова Верховної Ради України від 15.07.2020 р. № 795-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795-20#Text> (дата звернення: 11.11.2023).

51. Оцінка громадянами України наслідків реформи децентралізації і готовність брати участь у житті місцевої громади. Бачення ролі бізнесу в розвитку громад (травень 2021р.). *Разумков центр*. 2021. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadiana-my-ukrainy-naslidkiv-reformy-detsentralizatsii-i-gotovnist-braty-uchast-u-zhytti-mistsevoi-gromady-bachennia-rol-i-biznesu-v-rozvytku-gromad-traven-2021r#_ftn1 (дата звернення: 17.11.2023).

52. Громадська думка населення щодо реформи децентралізації та її результатів (серпень 2020 р.). *Разумков центр*. 2020. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/gromadska-dumka->

naselennia-shchodo-reformy-detsentralizatsii-ta-ii-rezultativ-serpen-2020r (дата звернення: 16.11.2023).

53. Олексій Чернишов щодо реформи децентралізації: Це історична подія, адже люди нарешті стали повноцінними учасниками прийняття рішень на рівні своєї громади. *Міністерство розвитку громад та територій України*. 2021. URL:<https://www.minregion.gov.ua/press/news/oleksij-chernyshov-shhodo-reformy-decentralizacziyi-cze-istorychna-podiya-adzhe-lyudy-nareshti-staly-povnoczinnymu-uchasnykamy-pryjnyattya-rishen-na-rivni-svoyeyi-gromady/> (дата звернення: 16.11.2023).

54. The European Commission recommends to Council confirming Ukraine, Moldova and Georgia's perspective to become members of the EU and provides its opinion on granting them candidate status. *European Commission*. 2022. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_3790 (дата звернення: 17.11.2023).

55. Про правовий режим воєнного стану: закон України від 12.05.2015 №2389-VIII. Дата оновлення: 19.10.2023. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 17.11.2023).

56. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 17.11.2023).

57. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану: закон України від 12.05.2022 № 2259-IX доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text> (дата звернення: 18.11.2023).

58. Чепіга Н. Знову оновили Перелік ТОТ та територій бойових дій. *Головбух*. 2024 URL:<https://buhplatforma.com.ua/news/60229-uvaga-zyavivsyaperelik-tot-i-teritoriy-bojovikh-diy> (дата звернення: 19.11.2023).

59. Затверджено зміни до Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих. *Урядовий портал*. 2023. URL:<https://www.kmu.gov.ua/news/26012024zatverdzheno-zminy-do-pereliku->

terytorii-na-iakykh-vedutsia-velysia-boiovi-dii-abo-tymchasovo-okupovanykh (дата звернення: 19.11.2023).

60. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 №2 389-VIII. Дата оновлення: 19.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 17.11.2023).

61. Гречківський Є. Вертикаль влади в умовах воєнного стану. Які права у військової адміністрації?. *EVERLEGAL*, 2022. URL:<https://everlegal.ua/vertikal-vlady-v-umovakh-voenno-go-stanu-yaki-prava-u-viyskovoyi-administratsiyi> (дата звернення: 22.11.2023).

62. Балабан Р. : Реформа децентралізації в Україні. *Буковинський вісник*. 2023. URL: <http://buk-visnyk.cv.ua/naukova-dumka/2385/>(дата звернення: 22.11.2023).

63. Про столицю України – місто-герой Київ : Закон України від 15.01.1999 № 2 401-XIV. Дата оновлення: 01.01.2022. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-14#Text> (дата звернення: 22.11.2023).

64. Француз А. Функціонування органів місцевого самоврядування під час правового режиму воєнного стану в місті Києві. *Legal Bulletin*, 2023. № 8. С. 46–50. URL:<https://doi.org/10.31732/2708-339X-2023-08-46-50> (дата звернення: 22.11.2023).

65. Биков О.М., Самань В. В. Функціонування місцевого самоврядування в Україні у період правового режиму воєнного стану. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 66-69.

66. Всі домовленості із міжнародними партнерами – будуть працювати: голова військової адміністрації Чернігова. *Час чернігівський*. URL: <https://cntime.cn.ua/vsi-domovlenosti-iz-mizhnarodnimi-partnerami-budut-article/> (дата звернення: 22.11.2023).

67. ВЦА чи місцева рада. Як управляють територіями громад на сході України. *Антикризовий медіа-центр*:URL:<https://acmc.ua/vcza-chy-misceva-rada-yak-upravlyayut-terytoriyamy-gromad-na-shodi-ukrayiny/>(дата звернення: 17.11.2023).

68. Відновлення місцевого самоврядування в деокупованих громадах: дилеми та ризики. *lb.ua: дорослий погляд на світ*, 2022. URL: https://lb.ua/blog/observatory_democracy/530620_vidnovlennya_mistseвого.html (дата звернення: 17.11.2023).

69. Воронов М.М., Воронова І. В. Актуальні проблеми муніципальної реформи в Україні в умовах воєнного стану. *Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (17 червня 2022 р., м. Львів)*. Львів 2022. с. 127-131.

70. Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану : Постанова КМУ від 12.03.2022 р. № 263-2022-п. Дата оновлення: 23.05.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.11.2023).

71. Власенко Н. Комунікації в системі державного управління під час воєнного стану. *Місьцеве самоврядування в умовах відновлення України: виклики та перспективи*: матеріали Міжнар. круглого столу до Дня місцевого самоврядування в Україні (Київ, 9 груд. 2022 р.). Київ, 2022. С. 21-24.

72. Всеукраїнське соціологічне дослідження «Місьцеве самоврядування та територіальна організація влади (в контексті широкомасштабного російського вторгнення)» від 26.12.2022. *Децентралізація*. URL: https://www.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/835/Sociology_lsg_2022.pdf (дата звернення: 25.11.2023).

73. В Україні скасували карантин через COVID-19. *Укрінформ*. 2023 URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3729682-v-ukraini-skasovali-karantin-cerez-covid19.html> (дата звернення: 25.11.2023).

74. Saferworld's Agents of Change: Cascade Funding Model. *Life and peace institute*, 2023. URL: <https://life-peace.org/resource/saferworlds-agents-of-change-cascade-funding-model/> (дата звернення: 03.11.2023).

75. Галяс Н. Аналіз тенденцій на рівні публічного управління в умовах відновлення України. *Місьцеве самоврядування в умовах відновлення України: виклики та перспективи*: матеріали Міжнар. круглого столу до Дня місцевого самоврядування в Україні (Київ, 9 груд. 2022 р.). Київ, 2022. С. 26-28.

76. Юрків Ю. Від руїн до світового лідерства в економіці. Як зруйнована Німеччина після Другої світової війни завдяки реформам змогла вийти на олімп світової економіки? *Економічна правда*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/27/688588/> (дата звернення: 15.11.2023).

77. Ямпольська Т. Німецьке економічне диво. *Накупіло*. 2021. URL: <https://nakipelo.ua/ru/nimeckoe-ekonomichne-divo> (дата звернення: 15.11.2023).

78. Нова книга про повоєнну відбудову Японії. Японське економічне диво. *Економічна правда*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/22/695319> (дата звернення: 16.11.2023)

79. Україна зацікавлена в залученні японського досвіду з відновлення економіки в післявоєнний період, - Юлія Свириденко. *Урядовий портал*, 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-zatsikavlena-v-zaluchenni-iaponskoho-dosvidu-z-vidnovlennia-ekonomiku-v-pisliavoiennyi-period-iuliia-svurydenko> (дата звернення: 19.11.2023)

80. Амелін А. Корея: відновлення повоєнної економіки. *Український інститут майбутнього*, 2022. URL: <https://uifuture.org/publications/koreya-vidnovlennya-rovouyennoyi-ekonomiku/> (дата звернення: 17.11.2023).

81. Подгорська К. Післявоєнна економічна розбудова Ізраїлю. *Центр Дністрянського*. URL: <https://dc.org.ua/news/pislavoenna-ekonomichna-rozbudova-izrailu> (дата звернення: 17.11.2023).

82. Запатріна І., Шатковська А. Досвід післявоєнного відновлення міст світу: уроки для України. 2023. URL: https://era-ukraine.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/Doslidzhennia_Dosvid-pisliavoiennoho-vidnovlennia-mist.pdf (дата звернення: 18.11.2023).

83. Косаревич С. Післявоєнна відбудова Боснії і Герцеговини *Центр Дністрянського*. URL:<https://dc.org.ua/news/reconstruction-bosnia> (дата звернення: 17.11.2023).

84. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України від 21.04.2022 № 266/2022. URL:<https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225> (дата звернення: 08.11.2023).

85. Стасюк А. План відновлення України. Що презентували в Луганно. *Суспільне новини*. 2022 URL:<https://suspilne.media/257340-plan-vidnovlenna-ukraini-so-prezentovali-v-lugano/> (дата звернення: 08.11.2023).

86. Денис Шмигаль: У декларації Конференції в Луганно глави держав і урядів зобов'язалися підтримувати Україну на її шляху до відновлення. *Урядовий портал*, 2022. URL:https://www.kmu.gov.ua/news/denys-shmyhal-u-deklaratsii-konferentsii-v-luhano-hlavy-derzhav-i-uriativ-zoboviazalysia-pidtrymuva-ty-ukrainu-na-ii-shliakhu-do-vidnovlennia?fbclid=IwAR1LqBbK_uFDEpzT-4YcrpklZAzITYmG1j3SQnLBqRRiNwPurmzOyNFXKLo (дата звернення: 08.11.2023).

87. План Відновлення України : офіційний сайт. URL:<https://recovery.gov.ua> (дата звернення: 10.11.2023).

88. План Відновлення України : офіційний сайт. URL:<https://recovery.gov.ua> (дата звернення: 10.11.2023).

89. План Відновлення України. Національна рада з відновлення. 2022. URL:https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c19ac16c921fc712205f03_NRC%20Ukraine%27s%20Recovery%20Plan%20blueprint_UKR.pdf (дата звернення: 12.11.2023).

90. Стасюк А. План відновлення України. Що презентували в Луганно. *Суспільне новини*. 2022 URL:<https://suspilne.media/257340-plan-vidnovlenna-ukraini-so-prezentovali-v-lugano/> (дата звернення: 10.11.2023).

91. 21–22 червня 2023 року Велика Британія спільно з Україною провели у Лондоні міжнародну Конференцію з питань відновлення України (URC 2023). *Ukraine Recovery Conference*. URL:<https://ua.urc-international.com/> (дата звернення: 11.11.2023).

92. Всеукраїнське соціологічне дослідження «Місьцеве самоврядування та територіальна організація влади (в контексті широкомасштабного російського вторгнення)», 2022. URL:https://www.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/835/Sociology_lsg_2022.pdf (дата звернення: 11.11.2023).

93. Денис Шмигаль: У 2023 році продовжиться реформа децентралізації, державного управління та управління держвласністю. *Урядовий портал*, 2023. URL:<https://www.kmu.gov.ua/news/denys-shmyhal-u-2023-rotsi-prodovzhytsia-reforma-detsentralizatsii-derzhavnoho-upravlinnia-ta-upravlinnia-derzhvlasnistiu> (дата звернення: 10.11.2023).

94. Фокус реформи децентралізації в Україні – підвищення стандартів прозорості, захищеності та підзвітності місцевого самоврядування. *Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України*, 2023. URL:<https://mtu.gov.ua/news/34047.html> (дата звернення: 11.11.2023).

95. Мінінфраструктури презентує дорожню карту реалізації реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. *Урядовий портал*, 2023. URL:<https://www.kmu.gov.ua/news/dorozhnia-karta-realizatsii-reformy-mistsevoho-samovriaduvannia-ta-terytorialnoi-orhanizatsii-vlady-v-ukraini> (дата звернення: 11.11.2023).

96. Уряд презентував дорожню карту завершення децентралізації: 5 пріоритетних напрямків і план заходів до 2027 року. *Агенція відновлення та розвитку*, 2023. URL:<https://ard-ukraine.org.ua/articles/uryad-prezentuvav-dorozhnyu-kartu-zavershennya-decentralizatsiyi-5-prioritetnih-napryamkiv-i-plan-zahodiv-do-2027-roku> (дата звернення: 11.11.2023).

97. Україна презентувала план реалізації реформи місцевого самоврядування. *Міністерство відновлення*, 2023. URL:<https://mtu.gov.ua/news/34965.html> (дата звернення: 16.11.2023).

98. Олександр Кубраков: Спроможні громади – основа ефективного відновлення України. *Урядовий портал*, 2023. URL:<https://www.kmu.gov.ua/news/oleksandr-kubrakov-spromozhni-hromady-osnova-efektyvnoho-vidnovlennia-ukrainy> (дата звернення: 11.11.2023).

99. Мініфраструктури презентувало проект оновленої Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки. *Урядовий портал*, 2023. URL:<https://www.kmu.gov.ua/news/mininfrastruktury-prezentovalo-proekt-onovlenoi-derzhavnoi-stratehii-rehionalnoho-rozvytku-na-2021-2027-roky> (дата звернення: 11.11.2023).

100. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII. Дата оновлення: 01.01.2024. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> (дата звернення: 10.11.2024).

101. Щодо підсумків круглого столу «Планування відновлення територіальних громад і регіонів у контексті євроінтеграції України і воєнних викликів». *Інститут громадянського суспільства*, 2023. URL:<https://www.csi.org.ua/news/shhodo-pidsumkiv-kruglogo-stolu-planuvannya-vidnovlennya-terytorialnyh-gromad-i-regioniv-u-konteksti-yevrointegracziyi-ukrayiny-i-voennyh-vyklykiv/> (дата звернення: 12.11.2023).

102. Як війна змінить регіональну політику в Україні: децентралізація, громади, податки, економіка. *AgroPolit.com*, 2022. URL:<https://agropolit.com/blog/503-yak-viyna-zminit-regionalnu-politiku-v-ukrayini-detsentralizatsiya-gromadi-podatki-ekonomika> (дата звернення: 13.11.2023).

103. Ганущак Ю. Парадигма прикордоння. Як правильно структурувати території та управління країною після війни. *Дзеркало тижня*. 2022. URL:<https://zn.ua/ukr/internal/paradihma-prikordonnj-a-j-ak-pravilno-strukturuvati-teritoriji-ta-upravlinnja-krajinoju-pislja-vijni.html> (дата звернення: 15.11.2023).

104. Прикордонні території у несприятливих умовах – один із головних викликів державної регіональної політики на сучасному етапі, що потребують чіткого законодавчого визначення. *Інститут громадянського суспільства*, 2024. URL:<https://www.csi.org.ua/news/prykordonni-terytoriyi-u-nespruyatlyvyh-umovah-odyn-iz-golovnyh-vyklykiv-derzhavnoyi-regionalnoyi-polityku-na-suchasnomu-etapi-shho-potrebuyut-chitkogo-zakonodavchogo-vyznachennya/> (дата звернення: 10.01.2024).

105. Чому співпраця територіальних громад особлива важлива під час війни? *Громадське радіо*, 2023. URL:<https://hromadske.radio/podcasts/my-ie-buly-y-budem-informatsiynnyu-maraton/chomu-spiivpratsia-terytorial-nykh-hromad-osoblyva-vazhlyva-pid-chas-viyny> (дата звернення: 14.12.2023).

106. Навіщо децентралізація?. *Децентралізація*. URL: <https://decentralization.gov.ua/about> (дата звернення: 10.12.2023).

107. Децентралізація 2023. Законодавчий порядок денний в умовах війни. *Всеукраїнська асоціація ОТГ*. 2023. URL: <https://hromady.org/decentralizaciya-2023-zakonodavchij-poryadok-dennij-v-umovakh-vijni/> (дата звернення: 10.12.2023).

108. Нова регіональна політика України: що зміниться в законодавстві. *lb.ua: дорослий погляд на світ*, 2022. URL:https://lb.ua/blog/observatory_demo-crasy/522307_nova_regionalna_politika_ukraini.html (дата звернення: 10.12.2023).

109. Про затвердження Програми впровадження державної політики органами влади (Новомосковська районна державна адміністрація) Личківської сільської територіальної громади на 2023 рік : Проект рішення від 28 лютого 2023 р. № 12. URL:<https://lychksil.otg.dp.gov.ua/rishennya-gromadi/pro-zatverdzhennia-prohramy-vprovadzhennia-derzhavnoi-polityky-orhanamy-vlady-novomoskovska-raionna-derzhavna-administratsiia-lychkivskoi-silskoi-terytorialnoi-hromady-na-2023-rik> (дата звернення: 10.01.2024).

110. Про затвердження Програми впровадження державної політики органами влади (Дніпровська районна державна адміністрація) у Підгородненській міській раді на 2024 рік Проекти рішень міської ради від 25 січня 2024 р. URL:<https://pidgorodne.otg.dp.gov.ua/rishennya-gromadi/pro-zatverdzhennia-prohramy-vprovadzhennia-derzhavnoi-polityky-orhanamy-vlady-dniprovska-raionna-derzhavna-administratsiia-u-pidhorodnenskii-miskii-radi-na-2024-rik> (дата звернення: 25.01.2024).

111. Про співробітництво територіальних громад : Закон України від 17.06.2014 р. № 1508-VII. Дата оновлення: 04.04.2023.

URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> (дата звернення: 12.12.2023).

112. Гуща С. Співробітництво територіальних громад в умовах відновлення України: загрози та можливості. *Місьцеве самоврядування в умовах відновлення України: виклики та перспективи*: матеріали Міжнар. круглого столу до Дня місцевого самоврядування в Україні (Київ, 9 груд. 2022 р.). Київ, 2022. С. 41-43

113. Про внесення змін до Закону України «Про співробітництво територіальних громад» щодо упорядкування окремих питань співробітництва територіальних громад : Закон України від 12.01.2023 № 2867-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2867-20#Text> (дата звернення: 12.12.2023).

114. Реєстр договорів про співробітництво територіальних громад. URL: <https://mtu.gov.ua/content/reestr-dogovoriv-pro-spivrobotnictvo-teritorialnih-gromad.html> (дата звернення: 12.12.2023).

115. Карабін Т. О., Сюсько М.М. Співробітництво територіальних громад – ефективний інструмент подолання наслідків російської військової агресії в Україні. *Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи*: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (17 червня 2022 р., м. Львів). Львів 2022. с. 156-16.

116. Чому співпраця територіальних громад особлива важлива під час війни? *Громадське радіо*, 2023. URL:<https://hromadske.radio/podcasts/my-ie-bulyu-budem-informatsiynuu-maraton/chomu-spivpratsia-terytorial-nykh-hromad-osoblyva-vazhlyva-pid-chas-viynu> (дата звернення: 15.12.2023).

117. Карабін Т. О., Сюсько М.М. Співробітництво територіальних громад – ефективний інструмент подолання наслідків російської військової агресії в Україні. *Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи*: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (17 червня 2022 р., м. Львів). Львів 2022. с. 156-16.

118. Говоруха В. А. Подальші перспективи децентралізації в Україні в умовах воєнного стану. *Економіка, облік, фінанси та право: сучасні тенденції*

та перспективи розвитку в Україні та світі: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Біла Церква, 12 січня 2024 р.): у 2 ч. Біла Церква: ЦФЕНД, 2024. Ч. 1. С. 46-49.

119. Олександра Азархіна: Кожен громадянин України може долучитися до процесу відбудови. *Урядовий портал*, 2023. URL:<https://www.kmu.gov.ua/news/oleksandra-azarkhina-kozhen-hromadianyn-ukrainy-mozhe-doluchytysia-do-protsesu-vidbudovy> (дата звернення: 24.11.2023).

120. Князева. О. Довіра до влади в кризових ситуаціях в умовах воєнного стану. *Місьцеве самоврядування в умовах відновлення України: виклики та перспективи: матеріали Міжнар. круглого столу до Дня місцевого самоврядування в Україні (Київ, 9 груд. 2022 р.)*. Київ, 2022. С. 66-69.

121. Крушельницька Т., Пленцак В., Говоруха В., Ларін І. Формування механізмів публічного управління відновлення територій у повоєнний період, *The 13th International scientific and practical conference «Development trends and improvement of old methods» (December 12 – 15, 2023)*. Warsaw, Poland. International Science Group, 2023. P. 210-215.

122. John F. E. Ohiorhenuan Post-conflict Recovery: Approaches, Policies and Partnerships. KU Leuven, 2011. Paper № 4. URL:<https://soc.kuleuven.be/crpd/files/working-papers/wp04.pdf> (дата звернення: 23.11.2023).

123. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI. Дата оновлення: 04.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (дата звернення: 15.01.2024).

124. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. №722/2019. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina> (дата звернення: 18.12.2023).

125. Текст Лейпцизької Хартія сталого європейського міста. *Урбаністична онлайн бібліотека*. URL: <https://city2030.org.ua/ua/document/tekst-leipcizkoi-hartii-stalogo-evropeiskogo-mista>

126. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів

України від 03.03.2021 р. № 1567-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/proshvalennya-koncepciyi-rozvitku-cifrovih-kompetentnostej-ta-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-yiyi-realizaciyi-167-030321> (дата звернення: 5.12.2023).

127. Vibeke Wang, Astri Suhrke, Elling N. Governance Interventions in Post-War Situations: Lessons Learned. CMI Report, 2005. <https://www.cmi.no/publications/file/1955-governance-interventions-in->

128. Круглашов А., Бурега В. Здобутки і труднощі в реалізації децентралізації влади в Україні. *Аспекти публічного управління*, 2021. № 2. Т. 9. С. 68-76.

129. Козіна В. Реформа з децентралізації: перехід від добровільного об'єднання територіальних громад до адміністративного укрупнення територіальних громад та районів: посіб. Рада Європи 2021. URL: http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2021/08/Posibnyk_perekhid_vid_dobrovilnogo_obiednannia_do_administratyvnogo_ukrupnennia.pdf (дата звернення: 15.11.2023).

130. Міфи про фасилітацію. «Благодійний фонд ГЛОБА22», 2023. URL: https://www.instagram.com/p/Cz5udfutK_h/?igsh=MWJ3aWRyYTV3aHBkZA== (дата звернення: 25.11.2023).

ДОДАТКИ

Система адміністративно-територіального устрою України станом на кінець
2020 р. [129, с. 11]

Регіон	Адміністративні територіальні утворення базового рівня, згідно розпорядження КМУ «щодо визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад», од.	Територіальні громади, у яких відбулися перші місцеві вибори 25 жовтня 2020 р., од.	Адміністративно територіальні утворення субрегіонального (районного) рівня, од.	Районні ради, де відбулись перші місцеві вибори 25 жовтня 2020р., од
«АР Крим	-	-	10	-
Вінницька	63	63	6	6
Волинська	54	54	4	4
Дніпропетровська	86	86	7	7
Донецька	66	46	8	5
Житомирська	66	66	4	4
Закарпатська	64	64	6	6
Запорізька	67	67	5	5
Івано-Франківська	62	62	6	6
Київська	69	69	7	7
Кіровоградська	49	49	4	4
Луганська	37	26	8	4
Львівська	73	73	7	7
Миколаївська	52	52	4	4
Одеська	91	91	7	7
Полтавська	60	60	4	4
Рівненська	64	64	4	4
Сумська	51	51	5	5
Тернопільська	55	55	3	3
Харківська	56	56	7	7
Херсонська	49	49	5	5
Хмельницька	60	60	3	3
Черкаська	66	66	4	4
Чернівецька	52	52	3	3
Чернігівська	57	57	5	5
Всього	1469	1438	136	119» [129, с. 11]

Рис. 2.1. Фасилітаційна зустріч у м. Дніпро, 21 листопада 2023 р. [130]

